

П'ять четвертинок апельсина
Джоан Гарріс

Фрамбуаз отримала дивний спадок від матері. Її брату дісталася ферма, старшій сестрі – винний погріб, сповнений бурштиновосонячних пляшок, а Фрамбуаз – альбом з кулінарними рецептами. Не багатько... Але на берегах зошита зі старовинними рецептами різноманітних смаколиків вона знаходить загадкові нотатки – секрети та зізнання матері. Життя в часи війни й окупації, яке мати ретельно приховувала від дітей. Маленькі радощі й прикромі, потаємні думки, дитячі образи та сповідь жінки, що боялася любити. Минуло стільки років. Лишилося стільки запитань. Відповіді на них – у цьому старому щоденнику. Настав час розкрити моторошні таємниці минулого.

Джоан Гарріс

П'ять четвертинок апельсина

Частина I

Спадок

1

Коли мати померла, мій брат Кассі отримав у спадок ферму, сестрі Рен-Клод відійшли багатства винного погреба, а мені ж, наймолодшій, дісталися її альбом і дволітровий слоїк із чорним перигорським трюфелем завбільшки з тенісний м'яч. Занурений у соняшникову олію, він і досі розповсюджує насичений сирий запах підліска.

Досить несправедливий розподіл статків, але мати завжди була наче невблаганна стихія, що творить благодіяння на власний розсуд і не лишає шансу зрозуміти примхливі вихилеси її логіки.

А я, як повсякчас твердив Кассі, була її улюбленицею.

Щоправда, за життя вона цього жодного разу не демонструвала. Мати не мала часу виявляти поблажливість, навіть якщо вона і була їй властива. Не до того їй було, коли чоловіка вбили на війні, а вона залишилася сама хазяйнувати на фермі. Ми ж стали не втіхою, а дратівниками її вдівства з

усіма нашими галасливими забавками, бійками та суперечками. Коли ми хворіли, вона піклувалася про нас із вимушеною добротою, ніби вираховуючи при цьому ціну нашого одужання. Вияви любові в неї були найелементарніші: дати облизати каструлю після приготування, дозволити вишкребти останнє варення зі слоїка, без усмішки пригостити жменькою диких суниць, зібраних на межі за городом і загорнутих у носовичок. За чоловіка в сім'ї був Кассі. З ним вона поводитися ще суворіше, ніж із нами. Ренетт крутила хлопцям голови ще навіть до підліткового віку, і мати марнославно пишалася виявленою до неї увагою. А я була зайвим ротом – ані другим сином, який міг би розширити ферму, ані дочкою-красунею.

Я завжди була морокою й недоладьком, а після смерті батька взагалі стала хнюрком і нахалюгою. Кістлява й темноволоса, як мати, з такими ж мужицькими руками, пласкими стопами та широким ротом, я, мабуть, надто нагадувала її саму, бо дуже вже часто мамині губи кам'яніли, коли вона дивилася на мене. У цьому було щось від стоїцизму та фаталізму. Ніби вона передбачала, що саме я, а не Кассі чи Рен-Клод, збережу пам'ять про неї. І неначе їй хотілося, щоб це був хтось більш підхожий.

Можливо, саме тому вона й залишила мені нічого не вартий альбом, у якому нотатки та зізнання тіснилися на берегах упритул із рецептами, газетними вирізками й описами рослинних ліків. Це ніякий не щоденник, повірте. В альбомі немає ані точних дат, ані впорядкованості. Сторінки вставлені абияк, окремі аркуші пізніше зшиті дрібними стібками. Одні сторінки тонкі, ніби цибульне лушпиння, інші ж вирізані з картону під розмір пошарпаної шкіряної обкладинки. Мати позначала події свого життя рецептами – власними кулінарними винаходами або ж варіаціями старих добрих страв. Їжа була її ностальгією, її святкуванням, а готування й годування – єдиним виявом творчості. Перша сторінка присвячена смерті мого батька – стрічка від його ордена Почесного легіону цупко приклеєна до паперу, під розмитою фотографією та коротким рецептом темних гречаних млинців – і містить трохи чорного гумору. Під фотографією мати червоним олівцем приписала: «Не забути – викопати топінамбури. Ха! Ха! Ха!».

В інших місцях її записи більш багатослівні, хоча й сповнені аббревіатур і зашифрованих послань. Я розпізнаю деякі фрагменти, про які вона пише. Інші ж нотатки записані якимись карлючками, тільки щоб зафіксувати щось необхідне тієї миті. Ще якісь записи здаються повністю вигаданими, брехливими, неймовірними. Багато де містяться помітки дрібним почерком, написані мовою, яку я геть не розумію: Ini tnawini inoti plainexini. Ini nasini inton inraebi inti ynani eromni. А ще трапляються окремі слова, надряпані зверху чи збоку сторінки ніби навмання. На одній сторінці – гойдалка синім чорнилом, на іншій – грушанка, пройдисвіт, візерунок помаранчевим олівцем. Ще на іншій – щось на кшталт вірша, хоча я ніколи не бачила, щоб вона брала до рук якусь книжку, окрім кулінарної. Вірш такий:

Ця солодкість
вишкрябана
ніби якийсь яскравий плід
слива персик абрикос
можливо кавун
з мене
ця солодкість

Було в цьому щось ексцентричне, те, що мене здивувало й занепокоїло. Наприклад, що ця кам'яна прозаїчна жінка могла в інтимні моменти плекати такі думки. Адже вона відгороджувалася від нас – від будь-кого – з такою люттю, що я вважала її нездатною на почуття.

Я ніколи не бачила її в сльозах. Вона зрідка усміхалась – і то лише на кухні, копирсаючись у прянощах і розмовляючи сама з собою (так мені здавалось). Бурмотіла назви трав і приправ: кориця, чебрець, перцева м'ята, коріандр, шафран, базилік, любисток.

І так само монотонно коментувала: Слідкуй за плиткою. Має бути правильно нагріта. Якщо недостатньо гаряча, млинець вийде глевкий. Якщо перегріта, олія горітиме і димітиме, а млинець стане хрустким. Пізніше я усвідомила, що вона намагалася мене вчити. Я слухала, бо розглядала ці кухонні уроки як єдину можливість заслужити бодай часточку її похвали. Та й будь-яка запекла війна час від часу потребує перемир'я. Понад усе вона любила сільські страви рідної Бретані, тож ми постійно їли гречані млинці, а бретонський крем-брюле, [1 – Крем-брюле – десерт з молока, яєць, борошна із додаванням родзинок і чорносливу. (Тут і далі прим. перекл.)] кунь-аман [2 – Кунь-аман – бретонський листовий пиріг.] і бретонські галети, [3 – Бретонські галети – несолодкі гречані млинці, фаршировані начинкою.] як і козячий сир, ковбасу та фрукти ми продавали в Анже, що в низов'ї річки.

Мати завжди вважала, що фермою опікуватиметься Кассі. Але він виявив непокору та першим утік аж до Парижа, обірвавши всі контакти й дякуи про себе знати хіба що різдвяною листівкою щороку. Тож коли мати через тридцять років померла, ніщо не могло його зацікавити в напівзабутому фермерському будинку на березі Луари. Я викупила його за власні кошти – вдовині гроші – і запропонувала гарну ціну, але то була чесна угода, і він радо на неї погодився. Він розумів, що потрібно зберегти ферму в родині.

Тепер, звичайно, усе змінилося. У Кассі є син. Хлопець одружився з гастрономічною журналісткою Лорою Дессанж, і у них тепер ресторан в Анже. Називається «Насолода у Дессанжів». Я бачила Кассі ще кілька разів до того, як він помер. Його син мені не сподобався. Жевжикуватий невіглас, котрий потроху, як і батько, гладшає, хоча й досі гарний і знає про це. Здавалось, він був одразу і всюди, намагаючись догодити. Називав мене тітонькою, знайшов мені стілець, наполіг на тому, щоб я всілася якнайзручніше; приготував каву, додав цукру й вершків, спитав про здоров'я, підлестив мені щодо цього – і так продовжувалося, аж доки в мене не запаморочилось у голові. Шістдесят-із-гакомрічний Кассі, брезкий від коронарного тромбозу, який його й доконав, дивився на мене з нестримною гордістю. Мій син. Дивись, який він красивий чоловік. Якого гарного, поштивого племінника ти маєш.

Кассі назвав його Яннік, на честь нашого батька, але я не стала через це любити його більше. Це в мені говорить мати з її нелюбов'ю до традицій і фальшивої близькості. Мені не подобається, коли мене торкаються або манірно посміхаються. Не розумію, чому наша спільна кров має бути запорукою приязні. Або ж таємниця пролитої крові, яку ми так довго приховуємо.

О, так. Не думайте, що я забула про цю історію. Ні на хвилину не забула, хоч інші й старанно намагалися це зробити. Кассі шкрябав пісуари у своєму паризькому барі. Ренетт працювала білетеркою в порнокінотеатрі на площі Пігаль і кидалася від одного чоловіка до іншого, ніби загублений собака. Здебільшого, щоб дістати грошей на помаду та шовкові панчішки. Удома вона була б королевою свята врожаю, улюбленицею, сільською красунею, якій немає рівних. А на Монмартрі всі жінки на одне лице. Бідолашна Ренетт.

Я знаю, про що ви думаєте. Ви хочете, щоб я перейшла до суті. Усе, що вас зараз цікавить, – це історія давніх днів, єдина приваблива нитка в моєму пошматованому прапорі. Ви хочете почути про Томаса Лейбніца. Чітку, розкладену по полицях, завершену історію. Втім, це не так уже й легко. Тут, як і в альбомі моєї матері, немає нумерованих сторінок. Відсутній початок, а фінал розтріпаний, як край непідшитої спідниці. Але я стара жінка – сьогодні буквально все старішає так швидко: мабуть, це щось у повітрі – і в мене є своя манера оповіді. Крім того, ви маєте дуже багато всього зрозуміти. Чому моя мати скоїла те, що скоїла. Чому ми так довго приховували правду. І чому я вирішила розповісти тепер свою історію чужим людям, упевненим, що життя можна вмістити в розворот у недільному газетному додатку, кілька фотографій, текстовий абзац і цитату з Достоевського. Перегорни сторінку – і все скінчиться.

Ні. Не цього разу. Вони запишуть кожне слово. Звичайно, я не можу примусити їх надрукувати це, але, їй-богу, вони слухатимуть. Я змушу їх це зробити.

2

Мене звали Фрамбуаз Дартижан. Я народилася саме тут, у селі Ле-Лавез, розташованому на березі Луари менш ніж у п'ятнадцяти кілометрах від Анже. Наступного липня мені виповниться 65 років, сонце підпекло й вижовтило мене, як курагу. У мене є дві доньки: Пісташ, одружена з банкіром з Ренна, і Нуазетт, яка переїхала в 1985-му до Канади й пише мені раз на півроку, а також двоє онуків, які приїжджають на ферму щоліта. Я ношу чорне на знак жалоби за чоловіком, який помер двадцять років тому та під чиім ім'ям я таємно повернулася до рідного села й викупила материнську ферму – давно занедбану, наполовину спустошену вогнем та опадами. Тут мене знають як Франсуазу Симон, удовицю Симон, і нікому й на думку не спадає шукати зв'язок між мною та родиною Дартижан, що поїхала звідси через ту жахливу історію. Не знаю, чому я вибрала те саме село й ту саму ферму. Можливо, я просто вперта. Сталося як сталося. Тут мій дім. Роки з Ерве зараз видаються мені білою плямою, як дивні спокійні хвилини в буремному морі, моменти очікування й забуття. Але я ніколи по-справжньому не забувала Ле-Лавез. Ні на секунду. Якось частина мене завжди була тут.

Знадобилося більше року, щоб зробити будинок на фермі знову придатним для життя. Я мешкала в південному крилі, де принаймні зберігся дах, і поки робітники перекладали покриття, черепицю за черепицею, я працювала в саду – у тому, що від нього залишилось, – зрізала гілля, формувала крони та знімала з дерев величезні гірлянди ненажерливої омели. Моя мати

обоюжувала всі фрукти, крім апельсина, якого не дозволяла приносити додому. Навіть імена вона нам дала на честь фруктів і ласощів: Кассі – на честь пирога з чорної смородини, [4 – Cassis (фр.) – чорна смородина.] Фрамбуаз – на честь малинового лікеру, [5 – Framboise (фр.) – малина.] а Ренетт отримала своє ім'ячко на честь сливи-ренклода, [6 – Reine-claude (фр.) – слива-ренклад.] що росла при південній стіні та родила рясно, ніби виноград, а влітку її вщент обліплювали оси – така вона була солодка. Колись ми мали більше сотні дерев – яблуні, груші, сливи-угорки, ренклад, вишні, айва, – не кажучи вже про кущі малини, агрусу, смородини, порічок і грядки полуниці. Їхні плоди ми сушили, зберігали, а потім готували з них варення й лікери, а також чудові круглі пироги на пісочному тісті з заварним кремом і мигдалевою пастою. Мої спогади приправлені їхніми запахами, кольорами, назвами. Мати пестила дерева, як коханих дітей: у заморозки ми влаштовували їм димову грілку, на яку витрачали власні зимові запаси палива; весною – тачками вивалювали перегній під коріння. А влітку, щоб відлякувати птахів, ми прив'язували до гілок вирізані з фольги фігури, що тремтіли й шурхотіли на вітру, а також міцно зв'язані ниткою порожні бляшанки, які видавали моторошний гуркіт, і зроблені з кольорового паперу вертушки, що несамовито крутилися. Сад тоді перетворювався на карнавал брязкалец, блискучих стрічок і верескливих дротів – ніби різдвяна вечірка посеред літа. І кожне дерево мало своє ім'я.

Прекрасна Івонн – говорила мати, проходячи повз сукату грушу. Аквітанська троянда. «Бере» короля Генріха. У ці миті її голос ставав м'яким і монотонним. Я не знала: вона говорить до мене чи ж сама до себе. Конференція. Вільямс. Гіслен із Пентьевра. Ця солодкість.

Зараз у саду лишилося менше двадцяти дерев, і їх цілком вистачає, щоб задовольнити мої потреби. Особливо популярний мій кисленький вишневий лікер, хоча я й почуваюсь трохи винною, що ніяк не можу запам'ятати назву вишні. Уся штука в тому, щоб не виймати кісточок. Нашаруйте вишні та цукор у сулію з широким горлом, заливаючи кожний шар чистим міцним алкоголем (найкраще смакує з кіршем, але можна взяти й горілку чи навіть арманьяк), десь до половини посудини. Долийте ще алкоголю й чекайте. Щомісяця перевертайте сулію, щоб цукор не кристалізувався. Через три роки алкоголь знебарвить вишні, просочить їх до кісточок, до крихітних серединок, а сам натомість стане рубіново-червоним, ідким, виразним, з ароматом пізньої осені. Наливайте настоянку в лікерні чарочки з тонкого скла, подавайте до них ложечки, щоб витягувати вишні, і не ковтайте одразу, дайте вимоченій ягоді розчинитися під язиком. Розколiть зубами кісточку, щоб вивільнити з неї залишки лікеру, і потримайте її в роті, поганяйте кінчиком язика: туди-сюди, уверх-униз, ніби намистину з чоток. Спробуйте згадати час, коли вишні дозріли, те літо, ту спекотну осінь, коли пересох колодязь, коли ми знайшли осині гнізда. Час минув, ми його втратили та знову віднайшли у твердому серці ягоди...

Так, знаю, знаю. Вам кортить, щоб я перейшла до суті. Але манера оповіді й час, необхідний для оповіді, важливі так само, як і все інше... Мені знадобилося п'ятдесят п'ять років, щоб про це заговорити. Тож дозвольте зробити це так, як я хочу.

Коли я повернулася до Ле-Лавеза, то була майже впевнена, що ніхто мене не впізнає. А проте я відкрито, навіть сміливо показала у селі. Якщо хтось

мене впізнав, якщо комусь вдалося вгадати в моїх рисах матеріні, я хотіла дізнатися про це одразу. Я хотіла з'ясувати, в якому була становищі. Я щодня ходила до Луари й вмошувалась на пласкому камені, де ми з Кассі вудили лінів. Стояла на платформі нашого Спостережного Пункту. Деяких Стоячих Каменюк уже немає, але збереглися кілки, на які ми вішали свої трофеї, вінки та стрічки, а також голову Старої Мами, коли ми нарешті її впіймали. Я пішла й до тютюнової крамнички Брассо – там тепер заправляє його син, але старий ще живий, очі в нього чорні, злі й розумні – і до кафе Рафаеля, і до пошти, де поштаркою працює Жінетт Ур'я.

Я сходила навіть до військового меморіалу. З одного його боку під написом «Загиблі за Батьківщину» викарбувані імена вісімнадцяти вбитих на війні солдатів. Я помітила, що прізвище мого батька відкололи, залишивши грубу латку між Дарю Ж. та Фенуй Ж.-П. На другому його боці містилася бронзова табличка з десятима іменами, написаними більшими літерами. Мені непотрібно було їх читати. Я знала їх напам'ять. Але я вдавала цікавість, знаючи, що хтось обов'язково розповість мені цю історію: можливо, покаже місце біля західної стіни церкви Святого Бенедикта, розкаже про щорічну службу, яку правлять на їхню пам'ять, що ці імена виголошують зі сходинок меморіалу, а потім покладають квіти... Мені було цікаво, чи зможу я це витримати. Цікаво, чи зможуть вони щось зрозуміти з мого обличчя.

Мартін Дюпре. Жан-Марі Дюпре. Колетт Годін. Філіпп Ур'я. Анрі Леметр. Жульєн Ланісен. Артур Лекоз. Аньєс Петі. Франсуа Рамонден. Август Трюріан. Так багато людей досі пам'ятають. Так багато людей мають ті самі імена та обличчя. Родини ж залишилися тут – Ур'я, Ланісени, Рамондени, Дюпре. Шістдесят років по тому вони все ще пам'ятають, і старі навчають ненависті молодих.

До мене певний час виявляли інтерес. Таку собі цікавість. Це ж будинок, занедбаний відтоді, як його покинула та жінка, Дартижан. «Я погано пам'ятаю подробиці, мадам, але мій батько... мій дядько...». «Навіщо ви придбали це місце?» – допитувались вони. Воно було як сіль в оці, як чорна пляма. Дерев, які там ще залишилися, наполовину згнили від омели та хвороб. Колодязь забитий камінням і замазаний цементом. Але я пам'ятала ферму охайною, квітучою та галасливою – коні, кози, кури, кролі... Мені подобається думати, що ті дикі кролики, які бігають через північне поле, можуть бути нащадками наших, бо я подекуди помічала білі плями на коричневому хутрі. Щоб задовольнити цікавість суспільства, я вигадала історію про дитинство на бретонській фермі. Пояснила, що купила землю задешево. Прикинулася вбогою та вибачливою. Дехто зі старожилів поглядав на мене з підозрою, думаючи, мабуть, що фермі належало б назавжди залишитися пам'яткою. Я носила чорне й ховала волосся під купою шарфів. Як бачите, я була старою від самого початку.

Незважаючи на це, мене прийняли лише через деякий час. Люди поводитися ввічливо, проте непривітно, а оскільки я від природи не вмію бути товариською – мати називала мене вовкуватою, – так і продовжувалося. Я не ходила до церкви. Знаю, який вигляд це мало, але я не могла примусити себе піти. Зарозумілість або ж непокірність, з якою мати назвала нас не на честь святих, а на честь фруктів... І тільки крамничка допомогла мені стати частиною громади.

Спочатку це була невеличка крамничка, хоч я завжди хотіла її розширити. Це сталося через три роки після моєї появи тут, і гроші Ерве майже скінчилися. Будинок знову був придатним для життя, проте земля досі стояла без діла: усього лише десяток дерев, овочева грядка, дві карликові кози, кури й качки – я нескоро змогла б мати із неї зиск. Я почала випікати пироги на продаж – бріюш та імбирний кекс за місцевими рецептами, а також фірмову бретонську випічку матері, тонкі млинці, фруктові тарти, сабле, печиво, горіхові кекси, хрустики з корицею... Спочатку я продавала їх місцевій пекарні, а потім стала торгувати просто на фермі, додаючи потроху й інші товари: яйця, козячі сири, фруктові лікери та вина. На отримані кошти я придбала поросят, кроликів і ще кількох кіз. Я використовувала старі материні рецепти, більшість із яких брала з голови, лише іноді звіряючись з альбомом.

Пам'ять іноді грає в дивні ігри: здавалося, ніхто в Ле-Лавезі не пам'ятав кулінарії моєї матусі. Дехто зі старожилів навіть говорив, що мій приїзд змінив геть усе, бо жінка, яка жила тут до мене, була похмурою нечупарою. Будинок її смердів, а діти постійно бігали босоніж. І, як на них, то баба з воза, кобилі легше. Усередині я здригалася, але що могла сказати? Розповісти, як мати щодня вощила підлогу й примушувала нас вдягати фетрові калоші, щоб ми не натоптували черевиками? Як квітам було тісно у підвіконних ящиках? Як вона скребла нас з такою ж немилосердною безпристрасністю, як і сходи, перетворювала нас на червоношкірих індіанців, розтираючи фланельним рушником ледь не до крові?

Тут вона була людським осудовиськом. Про ту історію навіть видали книжку. Точніше брошуру. П'ятдесят сторінок, декілька фотографій. На одній – меморіал, на іншій – церква Святого Бенедикта, широким планом фатальна західна стіна. І побіжна згадка про нас трьох, навіть без імен. Я за це вдячна. Розмите збільшене фото моєї матері: вона тут з таким туго стягнутим волоссям, що очі здаються вузькими, наче в китайця, а рот зібганий у тоненьку смужечку осуду. Офіційне фото мого батька те саме, з альбому: він тут аж занадто молодий, гвинтівку недбало закинув на плече, широко всміхається. Потім, майже наприкінці, фото, від якого мені перехопило подих, наче риби з гачком у роті. Чотири молодики в німецькій уніформі: трое обійнялися, а четвертий стоїть трохи збоку, самовпевнено, із саксофоном у руках... Інші також тримають інструменти – трубу, військовий барабан, кларнет. І хоч їхні імена не підписані, я знаю кожного. Військовий ансамбль села Ле-Лавез, приблизно 1942 р. Крайній справа – Томас Лейбніц.

Я довго думала про те, як їм вдалося розкопати стільки подробиць. Де вони взяли фотографію матері? Наскільки мені було відомо, не існувало жодного її знімка. Навіть я бачила лиш один – старе весільне фото, заховане на дні нижньої шухляди комода в спальні. На ньому пара стоїть на сходах церкви Святого Бенедикта: він – у крисатому капелюсі, а вона – з розпущеним волоссям і квіткою, заткнутою за вухо... Зовсім інша жінка, вона вимушено й ніяково всміхається в камеру, а чоловік обіймає її за плечі. Я розуміла: якби мати дізналася, що я бачила цей знімок, вона б розсердилась і заховала його в інше місце, тремтячи він невідомого їй самій занепокоєння.

А от на фотографії в книжці вона більше схожа на ту жінку, котру, як мені здавалося, я знала, хоча насправді не знала ніколи – жорстку й завжди

готову вибухнути люттю... Потім, розглядаючи фотографію автора на форзаці, я збагнула, звідки взялась інформація. Лора Дессанж, гастрожурналістка й ресторанна критикиня, коротке руде волосся й відпрацьована усмішка. Дружина Янніка. Невістка Кассі. Відолашний дурник Кассі. Відолашний Кассі, засліплений гордощами за успішного сина. Підставляти нас під удар – заради чого? Чи він сам зрештою повірив у свої вигадки?

3

Щоб ви розуміли, окупацію ми сприймали зовсім інакше, ніж містяни. Відтоді Ле-Лавез практично не змінився. Подивіться на нього нині: кілька вулиць, деякі з них –

і досі лише брудні дороги, що розходяться від головних перехресть. Там ось, позаду – церква, а там – пам'ятник на площі Мучеників, сквер і фонтан за ним, потім на вулиці Мартіна і Жана-Марі Дюпре – поштове відділення, м'ясна крамниця Петі, кафе «Погана репутація», бар-тютюн, на сходах якого, поряд із підставкою, повною листівок із зображенням військового меморіалу, сидить у кріслі-гойдалці старий Брассо. Навпроти розташовані крамничка «Квіти – Ритуальні послуги» (похорон і поминки, завжди пристойні ціни для мешканців Ле-Лавеза), жовта поштова скринька й універмаг – досі у володінні сім'ї Трюріан, на щастя, тільки нещодавно повернувся молодший онук.

За головною вулицею бринить Луара, темна й тиха, як змія на сонечку, і широка, як пшеничне поле. Її поверхню перерізають островки й перемілі, що здаються туристам, які під'їжджають з боку Анже, такими ж міцними, як і дорога під колесами їхніх авто. Звичайно, усе зовсім навпаки. Мандрівні островки постійно пересуваються. Під поштовхом бистрих темних вод вони занурюються і виринають, ніби повільні жовті кити, залишаючи в кильватері маленькі коловертні. Із човна вони здаються безпечними, але для плавця становлять смертельну небезпеку: зворотний прибійний потік безжально тягне під спокійну воду, затягує необережного, щоб там тихенько, непомітно поглинути... У старій Луарі досі водиться риба. Лині, шуки та вугрі розрослися до гігантських розмірів на каналізаційних відходах і всілякій гнилизні з верхоріччя. Мало не щодня тут побачиш човни, хоча рибалки викидають за борт половину того, що впіймають.

Біля старої греблі стоїть сарайчик Поля Ур'я, де він гендлює рибальською снастю та блешнями, буквально на відстані плювка від того місця, де ми з Кассі раніше рибалили, а Жаннет Годін вкусила водяна змія. Біля ніг Поля лежить його старий пес, жажливо схожий на того брунатного дворнягу, що всюди таскався за ним у минулі часи, а сам Поль теліпає у воді шматком мотузки, ніби сподіваючись щось там упіймати.

Цікаво, чи він пам'ятає? Інколи я ловлю на собі його погляд – він один із тих, хто часто дивиться на мене, – і в цей момент я майже впевнена, що так, пам'ятає. Він, ясна річ, постарішав, як і ми всі. Його кругле бліде обличчя потемніло, стало мішкуватим і понурим. Кривулясті вуса кольору пережованого тютюну. Кінчик цигарки між зубами. Темно-синій берет,

натягнений на череп. Він переважно мовчить, бо ніколи не був балакучим, але дивиться поглядом побитого пса. Він любить мої млинці та сидр. Можливо, саме тому він ніколи нічого не казав. Ніколи не здіймав галасу.

4

На шостому році мого перебування тут я нарешті відкрила млинцеву. До того часу я вже мала відкладені гроші, до мене звикли й прийняли до громади. Я найняла хлопця працювати на фермі – він був з Курле й не мав жодного стосунку до тих самих родин, – а ще взяла на роботу дівчину – допомагати обслуговувати клієнтів. Я починала з усього лише п'яťох столиків – мій секрет завжди полягав у тому, щоб починати з малого і не дратувати людей. Згодом я подвоїла їхню кількість, до того ж у погожі дні я виставляла столи на терасу. Усе було дуже просто. Меню обмежувалося гречаними млинцями з начинками на вибір, якоюсь одною стравою дня й десертами. Як бачите, я могла дати собі раду на кухні, а Лізі доручала приймати замовлення. Свій заклад я назвала «Малиновий млинець», на честь фірмової страви – солодкого млинця з малиновим кулі й домашнім лікером, й усміхалася до себе, уявляючи їхню реакцію, якби вони дізналися... Декілька постійних клієнтів почали називати це місце «У малини», і від цього моя усмішка ставала ще ширшою.

Саме тоді на мене знову звернули увагу чоловіки.

Розумієте, за мірками Ле-Лавеза я була досить забезпеченою жіночкою. На той час мені ледве виповнилося п'ятдесят. До того ж я вміла готувати й вести хазяйство... До мене залицялося кілька чоловіків: хороші й чесні, як Жильбер Дюпре і Жан-Луї Лелассен, і ліниві, як Рамбер Лекоз, якому кортіло отримати довічне харчування. Навіть Поль, милий Поль Ур'я з обвислими прокуреними вусами й постійним мовчанням. Певна річ, питання про щось таке навіть не стояло. Я не могла дозволити собі піддатися такій дурній спокусі. Не те щоб мене це нітрохи не бентежило, але я не могла.

Я мала справу. У мене були материна ферма та спогади. Чоловік змусив би мене все це полишити. Тоді я вже не змогла б приховувати справжнє обличчя, і навіть якби селяни пробачили мое походження, вони б навряд чи змирилися з шістьма роками брехні. Тому я відмовлялася від усіх пропозицій, несміливих і зухвалих, допоки не зажила спочатку репутації безутішної, згодом – неприступної, а відтак – підстаркуватої.

Я прожила в Ле-Лавезі майже десять років. В останні п'ять я запрошувала Пісташ із сімейством на літню відпустку. Я спостерігала, як діти з цікавих окатих пакуночків перетворювались на маленьких яскравих пташок, що на невидимих крилах літали моїми лукою та садом. Пісташ – хороша дочка. Моя таємна улюблениця Нуазетт більше схожа на мене – лукава й бунтівна, з моїми чорними очима й сповненим дикунством і протиріччями серцем. Я могла вмовити її залишитися поряд – вистачило б слова чи усмішки, – але не зробила цього. Мабуть, страхалася, що перетворюся на свою матір. Вона слухняно шле сухі листи. Її шлюб завершився сумно. Вона працює офіціанткою в нічному кафе в Монреалі. Відмовляється брати в мене

гроші. А от Пісташ – це така жінка, якою могла стати Ренетт: пухка, довірлива, ніжна зі своїми дітьми й люта, коли необхідно їх захистити, м'яке брунатне волосся, а очі – зелені, як горішок, на честь якого я її назвала. Завдяки їй і дітям я навчилася знову переживати гарні моменти свого дитинства.

Готуючи для них млинці й товстенькі ковбаски з яблуками та запашними травами, я згадала, як бути матусею. Я варила для них варення з інжиру, зелених помідорів, кислих вишень та айви. Дозволяла бавитися з малими грайливими козенятами та згодовувати їм хлібні скоринки й шматочки моркви. Ми годували курей, гладили м'які мордочки поні, збирали заячий щавель для кролів. Я показала їм річку й навчила діставатися до сонячних обмілин. Попередила їх, не без колючки в серці, про всі небезпеки: змії, коріння, коловороти, хибкі піски – і примусила поклястися ніколи-ніколи там не плавати. Я показала їм ліси за селищем, найкращі місця для збору грибів, навчила, як відрізнити справжню лисичку від несправжньої та як знаходити в гущі дику лохину. Таке дитинство мало бути в моїх дівчат. Замість цього був дикий берег Кот-д'Армора, де ми з Ерве жили якийсь час: вітряні пляжі, соснові ліси, криті шифером кам'яні будинки. Я намагалася бути їм хорошою мамою, справді докладала всіх зусиль, але завжди відчувала, що чогось не вистачає. Тепер я розумію, що не вистачало саме цієї ферми, цього будинку, цих полів, цієї сонної смердючої Луари в Ле-Лавезі. Ось чого я для них хотіла, а отримала лише з онуками. Тішачись із ними, я тішила саму себе.

Мені подобається думати, що мати робила б так само, якби мала можливість. Я уявляла її лагідною бабусею, подумки з нею сперечаючись: «Справді, матінко, ви остаточно розбещите цих дітей», – і це не здавалося таким уже й неможливим. Чи, може, я приписую їй те, чого не було. Можливо, вона й справді була такою, як я пам'ятаю – кам'яною жінкою, яка ніколи не усміхалась і спостерігала за мною з виразом відвертої незрозумілої люті.

Вона так і не побачила своїх онук, навіть не дізналася про їхнє існування. Я сказала Ерве, що мої батьки померли, і він ніколи в цьому не сумнівався. Його батько був рибалкою, а мати – такою собі округлою жінкою-куріпочкою, яка продавала рибу на ринку. Я загорнулась у них, ніби в позичену ковдру, знаючи, що настане час, і мені доведеться знову вийти на мороз без них. Гарною людиною був Ерве, спокійною, без жодного гострого кута, об який я могла порізатися. Я кохала його – не так палко й відчайдушно, як Томаса, але кохала.

Він помер у 1976 році – вбило блискавкою, коли вони з батьком ловили вугрів, – і моя скорбота мала присмак невідворотності й майже полегшення. Направду тривалий час усе було добре. Але справа – і життя – мали рухатися далі. Вісімнадцять місяців по тому я повернулася до Ле-Лавеза з відчуттям, ніби покинулася від довгого темного сну.

Вам може здатися дивним, що я так довго зволікала й не читала матиного альбому. Він був, за винятком перигорського трюфеля, моєю єдиною спадщиною, а за п'ять років я до нього майже не зазірала. Звісно, я знала безліч рецептів напам'ять, тож мені не треба було їх перечитувати, та все ж... Мене навіть не покликали на оголошення заповіту. Я не знаю, коли вона померла, хоча точно можу вказати де – у старечому притулку «Ля Готрай» у

Вітре, від раку шлунка. Її поховали на місцевому кладовищі, і я приїжджала туди лише раз.

Могила розташована біля дальньої стіни, поряд із контейнерами для сміття. На пам'ятнику написано: Мірабель Дартижан і вказані якісь дати. Я з подивом дізналась, що мати брехала нам про свій вік.

Навіть не знаю, що змусило мене вперше розгорнути її альбом. Я проводила перше літо в Ле-Лавезі. Стояла засуха, і Луара зміліла на пару метрів, оголивши зморшкуваті береги, потворні, ніби коріння гнилого зуба. Вибілені під сонцем коріння дерев переплітались у воді, і діти гралися між ними на відмілинах, хлюпаючи босоніж по коричневих брудних калюжах і тицяючи палицями в сміття, яке приносило зверху течією. До того часу я уникала навіть дивитися на альбом, відчуваючи якусь незрозумілу провину: наче я підглядаю, наче будь-якої миті зайде мати й побачить, що я читаю її дивні секрети... Насправді ж я не хотіла знати її таємниці.

Таке буває, коли заходиш у темну кімнату й чуєш, як кохаються твої батьки. Внутрішній голос казав, що це неправильно, і мені знадобилося десять років, щоб зрозуміти – той голос був не материн, а мій.

Як я вже казала, її записи були переважно незрозумілі. Більшість зроблені незнайомою мовою – схожою на італійську, але вимовити її неможливо. Після декількох невдалих спроб розшифрувати я покинула цю справу. Рецепти були досить розбірливі, написані синім або фіолетовим чорнилом, а от божевільні карлочки, віршики, малюночки, спостереження, що їх перемежали, залишені казна-як. Я так і не змогла зрозуміти бодай якоїсь логіки.

Бачила сьогодні Гійома Рамондена. З новою дерев'яною ногою. Він сміявся з Р.-К., яка на нього витріщалась. Коли вона запитала, чи не боляче, він відказав, що йому пощастило. Його батько робить клоги.[7 – Клоги – традиційне дерев'яне взуття французьких селян.] Тож тепер йому знадобиться тільки півпари, ха-ха, а шанси встояти навшпиньках під час вальсу скоротяться удвічі, моя гарнуня. Я постійно думаю про те, що там, усередині, під підколотою до ноги штаниною. Щось схоже на недосмажену ліверну ковбасу, перев'язану мотузочкою. Довелося кусати губи, щоб не розреготатись.

Ці слова дуже дрібним почерком записані над рецептом ліверної ковбаси. Мені такі історії з життя, з цим чорним гумором, здаються тривожними.

В інших місцях мати пише про дерева як про живих істот: Провела всю ніч біля Прекрасної Івонн, їй було так погано від холоду. При цьому дітей вона позначає скорочено – Р.-К., Кас, Фра, а про мого батька і згадки немає. Ніде. Багато років я гадала чому. Звичайно, я не могла розібрати, що написано в інших, таємних розділах. Мого батька – а я так мало про нього знаю – ніби не існувало.

А потім сталася ця халепа зі статтею. Сама я її не читала, як ви розумієте. Її опублікували в такому журналі, де про їжу пишуть як про стильний аксесуар: «Цього року, дорогенька, всі їдять кускус, це надзвичайно важливо». А для мене їжа – це просто їжа, чуттєве задоволення, дбайливо витворена ефемерність на кшталт феєрверка, хоч вона інколи й потребує значних зусиль, та все ж не сприймається серйозно, не є мистецтвом – на бога! – через одну дірку потрапило, з іншої вийшло. Хай там як, але одного дня статтю надрукували в одному з модних журналів. Називалась вона «Подорож уздовж Луари» чи якимось так – відомий шеф-повар відвідував ресторани, що траплялися йому дорогою на узбережжя. Я його пам'ятаю: невисокий худий чоловічок, який приніс із собою в серветці власну сільничку й перечницю, а на коліна вмонтував блокнот. Він скуштував мою паелью по-антильськи та теплий салат з артишоків, потім спробував шматок кунь-амана за материним рецептом, запив усе це домашнім сидром і чаркою фірмового малинового лікеру на додачу. Він багато запитував про мої рецепти, захотів відвідати кухню та сад і був у цілковитому захваті, коли я повела його в погріб і показала полиці з террінами[8 – Террін – страва французької кухні, розрахована на тривале зберігання, різновид паштету.] і консервацією, з ароматизованими маслами (горіховим, розмариновим, трюфельним) та оцтами (малиновим, лавандовим, яблучним). Він спитав мене, де я навчалась, і, здається, навіть засмутився, коли я розреготалась у відповідь. Мабуть, я тоді наговорила зайвого. Мені це, бачте, лестило. Пропонувала йому скуштувати те й се. Шматочок паштету рієт, кружальце сиров'яленої ковбаси. Ковточок лікеру з груш, тієї самої грушівки, яку мати зазвичай виготовляла в жовтні з падалиць, що починали шумувати одразу, як тільки торкалися землі, – їх обліплювали брунатні оси, тож доводилося збирати плоди дерев'яними щипцями... Я показала йому материн трюфель, що бережно зберігається в олії, мов комаха в бурштині, і всміхалася, спостерігаючи за тим, як він захоплено витріщає очі.

Чи розумієте ви, чого варта така річ?

Так, він потішив моє марносластво. Можливо, він ще й трохи самотній, а мені приємно було спілкуватися з чоловіком, який говорив зі мною однією мовою, зміг назвати трави у терріні, тільки скуштувавши його, і який сказав мені, що я надто гарна для цього місця та що це майже злочин...

Можливо, я трохи розмріялася. Треба було краще пильнувати.

Стаття вийшла через кілька місяців. Хтось приніс мені вирізку з журналу. Фотографія моєї млинцевої та пара абзаців.

«У пошуках автентичної гурманської кухні відвідувачі Анже можуть попрямувати до престижного закладу "Насолода у Дессанжів". Якщо вони вчинять саме так, то безперечно прогавлять найзахопливіше відкриття моєї подорожі вздовж Луари...». Якщо чесно, я намагалася пригадати, чи згадувала при ньому Янніка. «За непоказним фасадом простого фермерського будинку творяться справжні кулінарні дива». Купа нісенітниць про «нове життя, яке творчий геній цієї жінки вдихнув у традиційну сільську кулінарію» – нетерпляче, зі зростаючим відчуттям паніки я пробігла очима статтю в

пошуках невідворотного. Одна-єдина згадка прізвища Дартижан – і все, що я так дбайливо вибудувала, почне розсипатися...

Може здатися, що я перебільшую. Анітрохи. У Ле-Лавезі дуже добре пам'ятають війну. Тут є люди, які досі не розмовляють одне з одним. Деніз Муріак і Люсіль Дюпре, Жан-Марі Боне і Колін Брассо. А якою сенсацією стало те, що декілька років тому в Анже на зачиненому горищі будинку знайшли літню жінку! Батьки замкнули дочку в 1945 році, коли дізналися, що вона колаборантка. Дівчині тоді було шістнадцять. Випустили її, стару й божевільну, тільки через п'ятдесят років, коли батько нарешті помер.

А як щодо тих старих – ім зараз вісімдесят чи дев'яносто, – яких ув'язнили за військові злочини? Сліпі та хворі старигани, з пом'якшеними деменцією рисами, млявими й байдужими обличчями. Неможливо повірити, що колись вони були молоді. Неможливо уявити, що колись у цих крихких забудькуватих головах тіснилися криваві задуми. Розстрошиш посудину – і вміст витече. Спокутування такого злочину вимагає цілого життя.

«За дивним збігом обставин власниця "Малинового млинця", мадам Франсуаза Симон, є родичкою власниці "Насолоди у Дессанжів"...».

Мені перехопило подих. Було відчуття, ніби всередині розгорівся вогонь і перекрив дихання, і я одразу опинилася на дні брунатної річки, яка стискала й втягувала мене вниз, а язики полум'я лизали горло, легені...

«...нашої доброї знайомої Лори Дессанж! Дивно, але їй не вдалося перейняти тітчині секрети. Особисто я віддаю перевагу невігадливим принадам "Малинового млинця" порівняно з елегантними (але надто примітивними!) пропозиціями Лори».

Я знову змогла дихати. Не племінник, а племінниця. Мені вдалось уникнути викриття.

Я пообіцяла собі, що надалі не допущу подібних дурощів. Ніяких більше розмов з приємними ресторанными критиками. За тиждень фотограф з якогось іншого паризького журналу приїхав брати в мене інтерв'ю, але я відмовилася з ним зустрічатись. Прохання про інтерв'ю приходили й поштою, але я їх ігнорувала. Якесь видавництво запропонувало мені випустити книгу рецептів. Уперше «Малиновий млинець» наводнили мешканці Анже, туристи, елегантні люди в нових блискучих машинах. Я завертала їх десятками. У мене були постійні клієнти й усього десять-п'ятнадцять столиків. Я не могла приймати так багато відвідувачів.

Я відчайдушно намагалася поводитись, як завжди. Відмовлялась приймати бронювання. Люди купчилися в черзі просто на тротуарі. Мені довелося найняти другу офіціантку, але загалом я не зважала на зайвий ажіотаж. Навіть коли той невисокий ресторанный критик повернувся, щоб посперечатися й переконати мене, я все одно його не послухала. Ні, я не дозволю публікувати свої рецепти в його колонці. Ні, книги не буде. Жодних фотографій. «Малиновий млинець» залишиться таким, який він є, – провінційною млинцевою.

Я розуміла: якщо опиратися й далі, вони зрештою залишать мене у спокої. Але шкоду вже було заподіяно. Тепер Лора та Яннік знали, де мене знайти.

Мабуть, їм розповів Кассі. Він оселився у квартирі неподалік від центру Парижа й, хоч ніколи не любив листуватися, час від часу писав мені. Його листи рясніли оповідками про знамениту невістку й чудового сина. Що ж, після статті та зчиненого нею галасу знайти мене стало справою їхнього життя. Вони й Кассі з собою притягнули, нібито як подарунок. Мабуть, думали, що ми розчулимося, побачивши одне одного через стільки років, але хоч його очі трохи засльозилися, мої були абсолютно сухими. У ньому мало що залишилося від старшого брата, з яким мене так багато пов'язувало. Він погладшав, риси обличчя стали безформним тістом, ніс почервонів, щоки вкрилися сіточкою порепаних судин, наче тріщинками, а усмішка була непевною. Замість тих почуттів, що я колись мала до нього – аякже, обожнювання героїчного старшого брата, який, як мені тоді здавалося, міг зробити будь-що: залізти на найвище дерево, обдурити диких бджіл і вкрасти їхній мед, перепливти Луару в найширшому місці, – була тільки ностальгія, перемішана з презирством. Та й, зрештою, усе це було так давно. Цей товстий чоловік здавався мені чужим.

Спочатку вони поводитися розумно. Ні про що не питали. Вони непокоїлися, що я живу тут сама, дарували подарунки, наприклад кухонний комбайн – їх шокувало, що у мене його не було, – а ще зимове пальто та радіоприймач, також пропонували звозити мене кудись... Одного разу навіть запросили до свого ресторану – величезного закладу зі столами зі штучного мармуру й картатими скатертинами, неоновими знаками та висушеними морськими зірками й пластиковими крабами, загорнутими в розвішену на стіні рибальську сітку. Я досить стримано відгукнулася про інтер'єр.

«Ну, тітонько, це те, що називають кітч, – люб'язно пояснила Лора, поплескуючи мене по руці. – Не думаю, що ви цікавитесь такими речами, але повірте мені – у Парижі це останній писк моди». Вона вишкірилася до мене. У неї дуже білі, дуже великі зуби та волосся кольору стиглої паприки. Вони з Янніком часто торкалися одне одного і цілувалися на людях. Мушу визнати, мене це помітно бентежило. А їжа була... мабуть, сучасна. Я в такому поганому розуміюся. Спочатку подали щось на кшталт салату з такою-сякою заправкою – купа нарізаних квіточками овочів. Десь у ньому мав бути цикорій, але здебільшого він складався з салатного листя, редиски та моркви. Потім подали шматочок хека (мушу визнати, доволі непоганий, але занадто маленький) у соусі з білого вина та цибулі-шалот, прикрашений листочком м'яти – не питайте мене навіщо. Після цього принесли окрайчик грушевого пирога, на який покрапали шоколадним соусом і притрусили цукровою пудрою з шоколадними кучериками. Крадькома зазирнувши до меню, я побачила такі пафосні пропозиції, як «...гриль-асорті на апетитній подушці з тонкого тіста, полите густим чорним шоколадом, подається з пікантним абрикосовим кулі». Судячи з опису, це ніщо інше, як звичайне флорентійське печиво, яке, коли його принесли, виявилось розміром із п'ятифранкову монету. Але ж як про нього написали! Ніби сам Мойсей приніс його з гори Синай. А ціни які! У п'ять разів вищі, ніж найдорожчі страви з мого меню, і це без урахування вина. Звичайно, я ні за що не платила. Але почала думати, що, так чи інакше, у цієї несподіваної уваги має бути прихований цінник.

І я не помилилась.

Через два місяці мені зробили першу пропозицію. Тисяча франків, якщо я поділюся з ними рецептом паельї по-антильськи і дозволю внести цю страву в їхнє меню. «Паелья по-антильськи від тітоньки Фрамбуаз», як її назвали у статті Жуля Лемаршана в липневому номері журналу «Гостинність і кухня» 1992 року. Спочатку я вирішила, що це жарт. «Витончене поєднання щойно виловлених морепродуктів із зеленими бананами, шматочками ананаса, родзинками та рисом із шафраном...» Я розсміялася. Невже їм мало власних рецептів?

– Не смійтеся, тітонько, – грубувато перервав Яннік, дивлячись на мене блискучими чорними очима. – Тобто Лора і я, ми будемо вам дуже вдячні...

Він широко та щиро усміхнувся.

– Ну, не соромтеся, тітонько.

Та годі вже так мене називати!

Лора обвила мене оголеною прохолодною рукою: «Ми попідкуємося про те, щоб усі знали, що це – ваш рецепт».

Тут я і зм'якла. Взагалі-то я була не проти ділитися рецептами, зрештою, досить багато я вже розповіла мешканцям Ле-Лавеза. Я віддала б їм паелью по-антильськи задурно, як і будь-що інше, що упало б їм в око, але тільки за умови, що вони викинуть оту «тітоньку Фрамбуаз» із меню. Я дивом уникла смертельної небезпеки. І не хотіла привертати зайву увагу.

Вони дуже швидко, майже без суперечок погодилися на мої умови. Через три тижні рецепт «паельї по-антильськи від тітоньки Фрамбуаз» з'явився на шпальтах «Гостинності і кухні», а поряд притулилася пишномовна стаття Лори Дессанж. «Сподіваюся, що зможу поділитися з вами ще багатьма традиційними рецептами тітоньки Фрамбуаз, – обіцяла вона. – До того часу ви можете самі скуштувати ці страви в ресторані "Насолода у Дессанжів", що на Розмариновій вулиці в Анже».

Я так розумію, вони не очікували, що я прочитаю цю статтю. Можливо, подумали, що я не те мала на увазі. Коли я поговорила з ними про це, вони винувато перепросили, ніби спіймані на гарячому діти. Страва виявилась надзвичайно успішною, і вони вже спланували виділити окремий розділ тітоньки Фрамбуаз у меню, з моїми «кускусом по-провансальськи», «бобами у горщику» та «фірмовими тітчиними млинцями».

– Бачите, тітонько, – триумфально заявив Яннік, – штука в тому, що ми не вимагаємо від вас жодної роботи. Просто будьте собою. Будьте природною.

– А я могла б вести колонку в журналі, – додала Лора. – «Поради тітоньки Фрамбуаз» чи якимось так. Звичайно, вам не треба буде нічого писати самій. Усе робитиму я.

І вона всміхнулася мені, ніби дитині, що чекає на заохочення.

Вони знову притаскали з собою Кассі, і він теж сявав усмішкою, хоча й мав збентежений вигляд, ніби все це для нього надто важкий тягар.

– Але ж я казала, – я намагалася говорити жорстко, щоб голос не тремтів. – Я ж вас попередила. Мені все це непотрібно. Я не хочу мати до цього жодного стосунку.

Кассі кинув на мене очманілий погляд. «Але ж це така чудова можливість для мого сина, – заблагав він. – Тільки подумай, як йому допоможе публічність».

Яннік відкашлявся.

– Батько має на увазі, – поспіхом виправив він старого, – що ми всі могли б мати з цього зиск. Якщо швидко зреагувати, перед нами відкриються необмежені можливості. Ми вийшли б на ринок з варенням тітоньки Фрамбуаз, печивом тітоньки Фрамбуаз... Певна річ, тітонько, ви б отримували непоганий відсоток.

Я похитала головою.

– Ви не чуєте мене, – сказала я, підвищивши голос. – Я не хочу публічності. Я не хочу відсотків. Мені це нецікаво.

Яннік і Лора презирнулись.

– А якщо ви думаєте про те, що й я, – відказала я різко, – що ви можете повернути це й без моєї згоди – врешті, вам потрібні лише ім'я та фотографія, – то слухайте сюди. Якщо я дізнаюсь, що хоч один з так званих рецептів тітоньки Фрамбуаз з'явився в цьому журналі – у будь-якому журналі, – я одразу ж зателефоную редакторіві. Я продам йому права на всі свої рецепти. Ні, я віддам їх задурно!

У мене збилося дихання, а серце калатало від люті та страху. Ніхто не перейде дорогу дочці Мірабель Дартижан. Вони розуміли, що я дійсно зроблю те, про що кажу. Я прочитала це в них на обличчях.

Та вони ще спробували щось там заперечити: «Тітонько...»

– І припиніть називати мене тітонькою!

– Я з нею поговорю, – Кассі важко підвівся зі стільця. Я помітила, що роки не помилювали його, він весь подався всередину, ніби опале суфле. Навіть це невеличке зусилля змусило його тяжко хрипіти.

– Ходімо до саду.

Я сиділа на поваленому стовбурі біля покинутого колодязя, переповнюючись дивним відчуттям роздвоєння. Здавалося, старий добрий Кассі зараз зніме маску цього товстуна й постане переді мною такий, як раніше – напористий, азартний і дикий.

– Чому ти чиниш так, Буаз? – запитав він. – Це через мене?

Я повільно похитала головою.

– Тебе це аж ніяк не стосується, – відповіла я. – Як і Янніка.

Я сіпнулась у бік ферми.

- Ти ж помітив, що я привела до ладу старий будинок.

Він знизав плечима.

- Ніколи не міг збагнути, навіщо воно тобі, - визнав він. - Я б до нього і не доторкнувся. Мене сироти хапають від самої думки про те, що ти тут живеш.

Потім він подивився на мене дивним довгим поглядом, різкуватим, проникливим.

- Це дуже на тебе схоже, - усміхнувся він. - Ти завжди була її улюбленицею, Буаз. Ти зараз навіть схожа на неї.

Я смикнулася.

- Не заговорюй мені зуби! - сухо відказала я.

- Тепер ти ще й розмовляєш, як вона, - у його голосі звучала любов, провина, ненависть. - Буаз...

Я глипнула на нього.

- Хтось мусив зберегти пам'ять про неї, - сказала я. - І я знала, що це будеш не ти.

Він безпорадно простягнув руки.

- Але тут, у Ле-Лавезі...

- Ніхто не знає, хто я. Нікому й на думку не спадає провести паралель.

Я раптом усміхнулася.

- Знаєш, Кассі, для багатьох людей усі літні жінки більш-менш однакові на вигляд.

Він кивнув.

- І ти гадаєш, що «тітонька Фрамбуаз» тебе викрие.

- Впевнена, що так.

Настала тиша.

- Ти завжди була вправною брехухою, - чомусь згадав він. - Це ще одна річ, яку ти успадкувала від неї. Здатність приховувати. Я от, навпаки, цілком відвертий.

Кассі широко розкинув руки, щоб продемонструвати свою відкритість.

- Добре тобі, - байдуже промовила я. Навіть він у це повірив.

- Ти вправно готуєш, я це визнаю.

Він дивився повз мое плече на сад і дерева, що згинались під тягарем плодів.

- Їй би це сподобалось. Знати, що ти все це зберігаєш. Ти так на неї схожа... - повільно повторив брат. Без захоплення, просто констатуючи факт, частково з відразою, частково з подивом.

- Вона залишила мені свою книгу, - пояснила я. - Ту саму, з рецептами. Той альбом.

Кассі витріщив очі.

- Справді? Ту саму? Ну, ти точно була її улюбленицею.

- Не знаю, чому ти постійно це повторюєш, - роздратовалась я. - Навіть якщо в матері й була фаворитка, то це точно Ренетт, а не я. Ти ж пам'ятаєш...

- Вона сама мені говорила, - перебив він. - Казала, що з нас трьох тільки в тебе в голові є клепка і хоч якийсь характер. «Це хитрюче маленьке стерво більше схоже на мене, ніж ви разом, помножені на десять». Це її слова.

Схоже, так і було. У ньому бринів її голос, гострий і ясний, наче скло. Мабуть, вона тоді на нього сердилася, то був один з її нападів люті. Вона рідко нас била, але - Божечки! - попастися їй на язык...

Кассі скривився.

- Так вона це й сказала - холодно та сухо. І ще дивилась із цікавістю, ніби влаштувала мені якусь перевірку. Хотіла подивитися, що я зроблю.

- А що ти зробив?

Він знизав плечима.

- Розплакався, ясна річ. Мені ж було всього дев'ять.

«Звісно, так і було», - подумала я. Він завжди так поводився. Під шкіркою дикунства ховалась надмірна чутливість. Він, бувало, тікав з дому, ночував у лісі чи в будиночку на дереві, знаючи, що мати не відшмагає його. Потай вона навіть заохочувала його неслухняність, бо та скидалася на непокору, силу. Я б на його місці плюнула їй у вічі.

- Скажи-но, Кассі, - раптом дещо спало мені на думку, і від збудження перехопило подих. - Чи мати колись... Ти пам'ятаєш, щоб вона говорила італійською? Або португальською? Якоюсь іноземною мовою...

Кассі здивовано похитав головою.

- Ти впевнений? У її альбомі... - і я розповіла йому про сторінки, списані незнайомим письмом, яке мені так і не вдалося розшифрувати.

- Дай подивитися.

Ми разом погортали альбом. Кассі торкався жорстких жовтих аркушів з вимушеною цікавістю. Я помітила, що він навмисне не торкається написаного, хоча погладжує пальцями інші речі - фотографії, висушені квіти, крильця метеликів, клаптики тканини, приклеєні до паперу.

- Божечки, - стиха пробурмотів він. - Я й не знав, що вона таке витворила, - він поглянув на мене. - А ти ще кажеш, що не була її улюбленицею.

Рецепти одразу зацікавили його більше за все інше. Пальці, що гортали альбом, ніби повернули собі колишню спритність.

- Тарт зі сливами і мигдалем, - шепотів він. - Сирний клафуті з вишнями. Я їх пам'ятаю!

Раптом, захопившись, він ніби помолодшав, став колишнім Кассі.

- Тут усе, - промовив він. - Усе.

Я тицьнула в один із написаних не по-нашому абзаців.

Кассі розглядав його якийсь час, а потім розреготався.

- Це не італійська, - пояснив він мені. - Невже ти не пам'ятаєш?

Йому все це видавалося дуже кумедним і веселим. У нього навіть вуха затрусилися, схожі на голубінки.

- Це ж мова, яку вигадав батько. Він ще називав її «біліні-енверліні». Хіба не пам'ятаєш? Він же повсякчас так балакав...

Я спробувала пригадати. Мені було сім років, коли він помер. «Має ж бодай щось зберегтися в пам'яті», - сказала я собі. Але збереглося надто мало. Усе поглинула темна жадібна прірва. Я пригадую батька, але уривками. Запах молі й тютюну від його масивного пальта. Він один любив топінамбур, тож ми всі змушені були його їсти хоча б раз на тиждень. Одного разу я загнала рибальський гачок між великим пальцем і долонею, а його руки тримали мене, поки голос наказував бути хороброю... Його обличчя я пам'ятаю за фотографіями, і всі вони сепією. А в закапелку пам'яті міститься щось далеке, те, що темрява з неохотою виплюнула. Батько щось белькоче нісенітною мовою та широко всміхається, Кассі сміється, я теж сміюся, хоч і не розумію жарту, а мати єдиний раз десь далеко, їй нас не чути, можливо, у неї напад мігрені, наше несподіване свято...

- Я щось пам'ятаю, - нарешті промовила я.

Кассі терпляче пояснив. Мова переставлених складів, слів задом наперед, безглузких префіксів і суфіксів. Ini tnawini inoti plainexini. Я хочу пояснити. Minini toni nierus niohwni inoti. Я не знаю, кому.

Дивно, але Кассі, здавалося, було байдуже до таємних записів матері. Він впився поглядом у рецепти. Усе інше було для нього мертвим. А от рецепти він міг зрозуміти, помацати, скуштувати. Я відчувала, як незручно йому було стояти надто близько до мене, наче моя схожість із матір'ю могла заразити і його.

– Якби мій син побачив усі ці рецепти... – стиха мовив він.

– Не кажи йому, – різко відповіла я. Я вже почала розуміти, що Яннік за людина. Що менше він знатимете про нас, то краще.

Кассі знизав плечима.

– Звісно, не скажу.

І я повірила йому. Це означало, що я не так схожа на матір, як йому здавалось. Господи Боже, я довірилась йому, і на якусь мить мені здалося, що він дотримає обіцянки. Яннік і Лора тримались на відстані, тітонька Фрамбуаз зникла з горизонту, а літо перетекло в осінь, тягнучи за собою шлейф опалого листя.

6

Яннік каже, що бачив сьогодні Стару Маму. Він прибіг з річки, здичавілий від збудження і балаканини. З поспіху він забув на березі рибу, і я визвірилася на нього за згаяний час. Він дивився на мене очима, сповненими сумної безпорадності, я думала, щось скаже, але він промовчав. Гадаю, йому було соромно. Я відчуваю тягар і мороз усередині. Хочу щось сказати, але не знаю, що саме. Усі кажуть, що побачити Стару Маму – погана прикмета, але з мене вже досить. Можливо, саме тому я є тією, ким є.

Я чимало часу просиділа над материним альбомом. Частково через страх. Мабуть, страх того, що я можу з нього дізнатися. Чи, можливо, того, що він змусить мене пригадати. Та й оповідь була хитросплетена, а перебіг подій навмисне майстерно заплутаний, ніби каверзний картярський фокус. Я майже забула той день, про який вона писала, дарма що пізніше він мені снівся. Її почерк, хоч і розбірливий, був надзвичайно дрібний, і в мене починала страшенно боліти голова, якщо я читала занадто довго. У цьому я теж на неї схожа. Я досить добре пам'ятаю її мігрені, дуже часто їм передувало те, що Кассі називав «заскоками». Він казав, що вони погіршилися після мого народження. З усіх нас він єдиний пам'ятав її до того.

Під рецептом сидрового глінтвейну вона занотувала таке:

Я пам'ятаю, як це. Бути на виду. Бути цільною. Так було деякий час, допоки не народився К. Зараз намагаюся пригадати, як це – бути такою молодою. Якби ж ми тільки трималися якнайдалі, кажу я собі. Не поверталися б у Ле-Лавез. Я. намагається допомагати. Але ніякого кохання тут уже немає. Тепер він мене боїться, боїться того, що я можу заподіяти. Йому. Дітям. Як би там не думали собі люди, але в стражданні немає нічого позитивного. Врешті-решт воно вижирає все. Я. залишається зі мною заради дітей. Я мала б бути вдячною. Він міг піти, і ніхто б ніколи не подумав про нього погано. Так чи інакше, але він тут народився.

Не така вона була людина, щоб скаржитися, тож терпіла біль якомога довше. Потім нарешті зачинялася в затемненій кімнаті перепочити, а ми мовчки товпилися ззовні, як сторожкі кошенята. Щопівроку вона страждала від справді серйозних нападів, які знесилювали її на декілька днів. Пам'ятаю, колись – я тоді була ще дуже мала – вона повалилася просто по дорозі від колодязя, розтягнувшись на відрі, вода з якого залила суху доріжку перед нею. Її солом'яний капелюх злетів, оголивши роззявлений рот і витріщені баньки. Я була сама в городі, збирала трави. Перше, що спало мені на думку, – вона померла. Її мовчання, чорне провалля рота на тлі туго натягнутої шкіри, застигли зиниці. Я дуже повільно поставила кошик і підійшла до неї.

Доріжка дивним чином викривлялася під ногами, ніби я дивилась на неї крізь чужі окуляри, і я трохи шпорталась. Мати лежала на боці. Одна нога в неї відкинулася убік, темна спідниця дещо задралася й оголила черевик і панчохи. Її рот був широко роззявлений.

Я почувалася дуже спокійною.

Вона померла, сказала я собі. Почуття, яке нахлинуло на мене при цій думці, було таким сильним, що на якусь мить я навіть не могла його визначити. Яскравою кометою воно полоскотало під пахвами і перевернулось у шлункові, наче млинець на сковорідці. Жах, горе, збентеженість... Я шукала в собі ці почуття, але й сліду їх не знаходила. Натомість були спалахи отруйних феєрверків, що наповнили мое серце легкістю. Я витріщалася на тіло матері й відчувала полегшення, надію та примітивну, потворну радість.

Ця солодкість...

Я відчуваю тягар і мороз усередині.

Та знаю, знаю. Годі й сподіватися, що ви зрозумієте мої почуття. Мені самій вони здаються гротескними, коли знову пригадую той випадок і думаю, чи це не черговий фальшивий спогад... Певна річ, то, мабуть, був шок. Люди в стані шоку переживають дивні речі. Навіть діти. Особливо діти, та ще й такі обмежені дикуни, якими були ми. Замкнені у своєму божевільному світі

між Спостережним Пунктом і річкою, де Стоячі Каменюки пильнували за нашими таємними ритуалами... Але радість я однаково відчувала.

Я стояла біля неї. Застиглі очі, не мигаючи, дивилися на мене. Я розмірковувала, чи повинна їх прикрити. Щось мене турбувало в цьому риб'ячому погляді круглих очей, що нагадував Стару Маму того дня, коли я нарешті її впіймала. На материних губах виблискувала нитка слини. Я підійшла ближче...

Вона рвучко простягнула руку й схопила мене просто за литку. Не мертва, ні, вона лише чекала, а в очах з'явився блиск підступного розуму. Вона з боєм ворушила язиком, вимовляючи кожне слово з кришталевою чіткістю. Я заплющила очі, щоб не заверещати.

– Слухай. Принеси мою палицю, – її голос був дряпучим, металевим. – Принеси її. З кухні. Швидко.

Я вирячилась на матір. Її рука досі стискала мою голу литку.

– Сьогодні вранці я відчула, що це станеться, – беземоційно пробурмотіла вона. – Знала, що це буде серйозний напад. Побачила тільки половину годинника. Відчула запах апельсинів. Принеси палицю. Допоможи мені.

– Я думала, ти помираєш, – мій голос звучав так само ясно й твердо, як і її. – Думала, ти померла.

Кутик її рота сіпнувся, і вона видала низький тріскучий звук, у якому я зненацька впізнала сміх. Я побігла до кухні – цей звук стояв у моїх вухах, – знайшла палицю, важезний дрючок з покрученого глоду, яким вона діставала до найвищих гілок фруктових дерев, і принесла їй. Мати вже стояла навкарачки, упершись долонями в землю. Вона різко й нетерпляче метляла головою, ніби відмахуючись від набридливих ос.

– Добре, – голос звучав так, ніби вона набрала повний рот багнюки. – Тепер залиш мене. Скажи батькові. Я... йду... до своєї... кімнати.

Здіймаючись на ноги за допомогою палиці й тримаючись прямо лише завдяки зусиллю волі, вона повторила:

– Я сказала, йди геть!

І незграбно вдарила мене пазуристою рукою, мало не втративши рівновагу, бо спіткнулась на доріжці зі своєю палицею. Я чкурнула геть і обернулась тільки тоді, коли відбігла досить далеко. Я зігнулася за поростями порічки та спостерігала, як вона плентається до будинку, волочачи ноги по грязюці.

Тоді я вперше дізналася про страждання матері. Пізніше батько, поки вона лежала в темряві, розповів нам про цю історію з годинником та апельсинами. Ми небагато зрозуміли з того, що він нам казав. Він терпляче пояснив, що в нашої мами бувають погані періоди, коли мігрені такі жахливі, що іноді вона навіть сама не розуміє, що коїть. У нас же був колись сонячний удар? Чи пам'ятаємо ми це запаморочливе відчуття нереальності, ніби предмети ближчі, а звуки голосніші, ніж насправді? Ми

дивилися на нього, нічого не розуміючи. Тільки Кассі, тоді дев'ятирічний, начебто щось збагнув.

– Вона дещо робить, – казав батько. – Те, чого потім не пам'ятає. Це все через погані періоди.

Ми мовчки витріщалися на нього. Погані періоди.

Мій дитячий розум асоціював це з казками про відьом. Пряниковий будиночок. Семеро лебедів. Я уявляла, як мати лежить там у темряві з розплющеними очима, і дивні слова ворухаються між її губ, мов вугрі. Я уявляла, як вона дивиться крізь стіну й бачить мене, заглядає просто в душу та заходиться в моторошному реготі... Інколи батько спав на стільці в кухні, коли в матері були ті погані періоди. Одного ранку ми побачили, як він мие лоб у кухонній раковині, а вода червона від крові... Випадково забився, пояснив він нам. Дурний випадок. Але я пам'ятаю, як виблискувала кров на теракотових кахлях. А на столі лежало довге поліно. На ньому теж була кров.

– Вона ж не скривдить нас, татку?

Він якусь мить дивився на мене. Сум'яття на секунду чи дві. А в очах я бачила вагання, ніби він зважував, як багато можна розповісти.

Потім він усміхнувся.

– Звісно ні, люба. – «Що за питання?» – читалося в його усмішці. – Вона ніколи не завдасть тобі шкоди.

Тато загорнув мене в обійми, і я відчула запах тютюну й молі, солодкуватий запах застарілого поту. Але я не забула його вагання, його роздуми. Він міркував про це мить. Прокручував у голові, скільки нам розповісти. Можливо, гадав, що в нього попереду є час, багато часу, щоб пояснити нам, коли ми трохи подорослішаємо.

Тієї ж ночі до мене долітали різні звуки з батьківської спальні – крики, биття скла. Я прокинулася рано й побачила, що батько всю ніч провів на кухні. Мати встала пізно, але була бадьорою – такою життєрадісною я ніколи її не бачила: мугикала собі під ніс пісеньку, перемішуючи в круглій мідній каструлі зелені помідори для варення, мені навіть перепала жменька жовтої аличі з кишені її фартуха. Ніяковіючи, я спитала, чи їй краще. Вона глянула на мене, не розуміючи, про що я, обличчя в неї було пусте й невиразне, мов чиста тарілка. Пізніше я прослизнула в їхню кімнату й побачила, як батько затуляє розбите віконне скло вошеним папером. Підлога була засипана склом з вікна та камінного годинника, який тепер лежав на мостинах циферблатом униз. На шпалерах, якраз над приголов'ям, засох червоний мазок, і я зацікавлено розглядала його. П'ять відбитків її пальців і плямою – долоня. Коли через декілька годин я заглянула туди знову, стіна виявилася ретельно відчищеною, а сама кімната стала охайною. Ніхто з батьків не згадав про цей інцидент, обоє поводитися так, ніби нічого не сталося. Але після цього батько на ніч запирав двері нашої спальні, а вікна закривав на засув, ніби боявся, що хтось може до нас увірватися.

Коли батько загинув, я по-справжньому майже не горювала. Шукаючи в собі скорботу, я наткнулася лише на якусь затверділість усередині, як кісточку в плоді. Казала собі, що більше ніколи не побачу його обличчя, але на той час я й так майже забула, яке воно. Для мене він став як ікона, гіпсовий святий із закоченими очима та гудзиками на уніформі, які м'яко поблискували. Я спробувала уявити, як він лежить мертвий на полі битви або як його останки скинули до братської могили, бо його розірвало міною, що влучила просто в обличчя... Я уявляла різні жахи, але всі вони справляли на мене не більше враження, ніж нічні кошмари. Кассі сприйняв цю новину з усіх нас найгірше. Почувши про смерть батька, він втік з дому на два дні й повернувся виснажений, голодний і вкритий слідами від комариних укусів. Він ночував на іншому березі Луари, там, де ліси переходять у болото. Гадаю, він захопився божевільною ідеєю піти в армію, але натомість заблукав і багато годин кружляв, доки знову не вийшов до Луари. Він намагався випинати груди й вдавати, що пережив надзвичайні пригоди, але цього разу я йому не повірила.

Після того він взяв за звичку битися з іншими хлопцями й часто приходив додому в порваному одязі та з кров'ю під нігтями. Він годинами самотою стирчав у лісі. Кассі ніколи не плакав за батьком і пишався цим, навіть клявся в цьому Філіппові Ур'я, коли той спробував його розрадити. Ренетт, навпаки, насолоджувалась увагою, яка звалилася на неї після батькової загибелі. Люди заходили до нас із подарунками або гладили її по голові, коли зустрічали в селі. Наше майбутнє – і майбутнє нашої матері – було предметом тихих і серйозних дискусій у кафе. Моя сестра навчилася сльозити, коли треба, і по-сирітськи всміхатися, завдяки чому отримувала солодкі подарунки й репутацію найчутливішої з нашого сімейства.

Мати ніколи не говорила про батька після його смерті. Наче той ніколи з нами не жив. Ферма продовжила працювати без нього – і чи не з більшим успіхом. Ми викопали весь топінамбур, який любив лише він, і посадили натомість спаржу та фіолетову броколі, що коливалася й шелестіла на вітрі. Мені почали снитися страшні сні, у яких я лежала під землею і гнила у хмарі смороду, спричиненого моїм розпадом. Я тонула в Луарі, відчуваючи, як мул річкового дна розтікається по мертвій плоті. А коли я намагалася дістатися поверхні води й покликати на допомогу, то відчувала, що там, поряд зі мною, сотні інших тіл, вони повільно хитаються разом із підводною течією, щільно напхані плече до плеча; деякі з них були цілі, деякі вже розклалися. Безликі, вони усміхалися вивернутими щелепами й привітно крутили мертвими очима... Від цих снів я прокидалася спітніла і з криком, але мати ніколи не приходила до мене. Натомість приходили Кассі та Ренетт – з роздратуванням або співчуттям. Часом вони щипали мене й шепотіли погрози. А часом пригортали до себе й заколисували. Інколи Кассі розповідав історії, а ми з Ренетт слухали, виблискуючи в місячному сяйві виряченими очима. Історії були про велетнів і відьом, про троянд-людодів, про гори й драконів, що перевдягались людьми... О, в ті часи Кассі був хорошим оповідачем, і хоча іноді він ставав недобрим і глузував з моїх страхів, саме його історії та сяючі очі я найчастіше згадую тепер.

По смерті батька ми спізнали материні погані періоди не гірше за нього. Коли починалися напади, вона говорила нечітко, відчувала тиск у скронях, якого намагалась позбутися, нетерпляче постукуючи себе по голові. Інколи вона тягнулася по щось – ложку чи ніж – і промахувалась, ляпаючи рукою по столу або раковині, ніби намагаючи потрібний предмет. Іноді вона питала: «Котра година?» – хоча величезний кухонний годинник був просто перед очима. І завжди в такі моменти лунало одне й те саме різке підозріле запитання:

– Невже хтось із вас приніс додому апельсини?

Ми мовчки хитали головами. Апельсинів у нашому житті майже не було, і іли ми їх дуже рідко. Інколи їх можна було побачити на ярмарку в Анже: бокасті іспанські апельсини з ямкуватою шкіркою, дрібнопористі червоні апельсини з Півдня – розрізані навпіл, вони демонстрували багряну плоть, схожу на рану... Мати завжди трималася подалі від таких прилавків, наче її нудило від самого їхнього вигляду. Одного разу, коли якась сердечна жіночка пригостила нас апельсином, мати не впускала нас у будинок, допоки ми ретельно не вимили руки, не вичистили під нігтями і не втерли у пучки лавандово-лимонний бальзам. І навіть після того вона скаржилася, що він нас тхне апельсиновою олією, тож вікна були відчинені два дні, доки запах остаточно не вивітрився. Звичайно, апельсини в її погані періоди були уявними. Запах був лише провісником мігрень, тож декілька годин по тому вона лежала в темряві, поклавши на обличчя вимочений у лавандовій воді носовичок. Поряд з нею були й пігулки. Як я пізніше дізналася, то був морфій.

Вона ніколи нічого нам не пояснювала. Ті крихти інформації, які ми мали, були зібрані шляхом тривалих спостережень. Коли мати відчувала наближення мігрень, вона просто без жодних попереджень зачинялась у своїй кімнаті, залишаючи нас самих. Тому ми вважали її погані періоди такими собі канікулами, що тривали від кількох годин до цілого дня чи навіть двох, протягом яких ми несамовито дуріли. Це були чудові дні, і я бажала, щоб вони тривали вічно: плавання в Луарі, ловля раків на міліні, блукання по лісу, об'їдання вишнями, сливами чи зеленим агрусом, бійки, стрілянина одне в одного з зарядженої бульбою іграшкової гвинтівки та прикрашання Стоячих Каменюк здобиччю наших пригод.

Стоячі Каменюки були залишками старого молу, давно змитого течією. П'ять кам'яних стовпів, один з яких був коротшим за інші, стирчали з води. Збоку кожного відстовбурчувалася металева скоба, з-під якої по мохастому каменю бігли іржаві патьоки там, де колись прив'язували човни. Саме на ці металеві випини ми вішали свої трофеї: дикунські гірлянди з рибацьких голів і квітів, секретні позначки, чарівні камінці, вирізані з плавучих корчів статуетки. Останній стовп стояв на добрячій глибині, де течія була особливо сильна, тож саме там ми ховали скриньку з нашими скарбами. То була загорнута в промащене ганчір'я та підважена бляшанка. Ланцюг був

примотаний до мотузки, прив'язаної до стовпа, який ми називали виключно Стовпом Скарбів. Щоб дістати наші багатства, треба було спочатку допливти до останнього стовпа – то був подвиг, – потім, тримаючись рукою за камінь, підняти занурену скриньку, відв'язати її та погребти з нею назад до берега. Зазвичай тільки Кассі міг таке зробити. «Скарб» переважно складався з предметів, які будь-якому дорослому не здалися б цінними. Пістолетики для стрільби бульбою. Жуйка, яку ми загортали у засмальцьований папір, щоб довше зберігалася. Ячмінний льодяник. Три цигарки. Декілька монет у пошарпаному гаманці. Світлини актрис (це, як і цигарки, належало Кассі). Кілька номерів жовтого журнальчика.

Інколи до наших «мисливських походів» долучався Поль Ур'я, хоч ми ніколи не ділилися з ним усіма секретами. Поль мені подобався. Його батько Жан-Марк торгував блешнями на дорозі до Анже, а мати брала замовлення на штопання, щоб якимось звести кінці з кінцями. Він був єдиним сином підстаркуватих батьків, які годилися йому в дідусі й бабусі, тому більшість часу він намагався не потрапляти їм на очі. Він жив так, як хотілося жити мені: улітку проводив ночі в лісі, і його сім'я зовсім через це не хвилювалася. Він знав, де шукати гриби в підліску та як майструвати сопілку з вербового гілля. Він мав спритні та вмілі руки, але говорив незграбно й повільно, а якщо поблизу були дорослі, то ще й заікався. Хоча вони з Кассі були приблизно одного віку, Поль не ходив до школи, а натомість працював на фермі свого дядька – доїв корів і виганяв їх на пасовисько. До мене він ставився терпляче, набагато терплячіше, ніж Кассі, – ніколи не глузував з мого невігластва і не зневажав за те, що я маленька. Звичайно, тепер він старий. Але інколи мені здається, що з нас чотирьох він постарішав найменше.

Частина II

Заборонений плід

1

Уже з початку червня літо обіцяло бути спекотним, Луара обміліла й замулилася від пливунів та обвалів берега. Та й змій було багато, більше, ніж зазвичай – пласкоголові брунатні гадюки сновигали в заростях на міліні. Одна така вкусила Жаннет Годін, коли вона сухим полуднем йшла босоніж по мілководдю. За тиждень її поховали у дворі церкви Святого Бенедикта, під невеличким гіпсовим хрестом із янголятком. Коханій донечці... 1934–1942. Я була на рік від неї старша.

Раптом я відчула, ніби піді мною розкрилась безодня – гаряча глибока яма, схожа на велетенську пашу. Якщо Жаннет померла, то і я можу. Будь-хто може. Кассі зверхньо подивився на мене з висоти своїх чотирнадцяти років

і процідив: «Природно, що люди помирають під час війни, дурепо. І діти також. Люди постійно мруть».

Я спробувала пояснити, але зрозуміла, що не можу. Те, що гинуть вояки – навіть мій батько, – то одне. І цивільні гинуть під час бомбардувань, хоч у Ле-Лавезі майже не бомбили. Але то було геть інше. Мої сновидіння погіршилися. Я годинами чатувала біля річки з рибальським сачком і ловила на мілині хижих брунатних змій.

Я трощила їхні мудрі пласкі голови об каміння та вішала мертві тіла на оголені корені понад берегом. Тиждень такого полювання – і з коріння звисало двадцять чи більше мертвих змій, а навкруги стояв гнітючий – риб'ячий і гнилісно-солодкий – сморід. Кассі й Ренетт були тоді ще в школі (вони обое вчилися в коледжі в Анже), тож саме Поль першим побачив, як я з прищипкою на носі завзято бовтаю сачком у муляці.

На ньому були шорти й сандалії, і він тримав свого пса Малабара за поводок із мотузки.

Я ковзнула по ньому байдужим поглядом і повернулася до води. Поль всівся поруч зі мною. Малабар розлігся на доріжці й відхекувався. Я не звертала уваги на них обох. Нарешті Поль заговорив:

– Щ-що сталося?

Я знизала плечима.

– Нічого. Полюю, от і все.

Знову мовчанка.

– На з-змій, – його голос був навмисне байдужим.

Я досить зухвало кивнула.

– То й що?

– Та нічого, – він потріпав Малабара по голові. – Роби собі, що хочеш.

Пауза тягнулась, мов равлик на перегонах.

– Мені цікаво, чи це боляче, – нарешті сказала я.

Він подумав хвилинку, ніби намагаючись зрозуміти, про що я, а потім похитав головою.

– Не знаю.

– Кажуть, отрута проникає в кров і ти дерев'янієш.

Ніби засинаєш.

Поль ухильно поглянув на мене – і не погодився, і не став заперечувати.

- К-Кассі к'же, що Жаннет Годін, м'буть, бачила Стару Маму, - нарешті промовив він. - Ну, ти розумієш. Саме тому змія її і в-вжалила. То прокляття Старої Мами.

Я похитала головою. Кассі, завзятий оповідач і захоплений читач історій у дешевих пригодницьких журнальчиках (з назвами на кшталт «Материнське прокляття» або «Варварська юрба»), повсякчас теревенив про щось таке.

- Я думаю, Старої Мами не існує, - байдуже кинула я. - Я ж ніколи її не бачила. Та й прокляття - то брехня. Усі це знають.

Поль поглянув на мене з обуренням і сумом.

- Звісно, існує, - пробурмотів він. - І зараз вона тут, на дні. М-мій батько одного разу бачив її, задовго до того, як я народився. На-найбільша шука з усіх, які ти тільки бачила. А за тиждень він зламав ногу, впавши з в-велосипеда. Навіть твій батько... - він раптом замовкнув, зніяковіло ховаючи очі.

- Нічого такого, - різко відповіла я. - Мій батько загинув у битві.

Я раптом наживо побачила, як він марширує - маленька ланка в безкінечному ланцюгу, що невтомно рухається в бік розщелини горизонту.

Поль мотнув головою.

- Вона там, - вперто повторив він. - На самісінькій глибині Луари. Їй десь сорок років, а може, і п'ятдесят. Шуки ж живуть довго. Вона чорна, як грязюка, у якій живе. Але розумна, достобіса розумна. Вона може схопити пташку, що сяде на воду, так само легко, як хлібну скоринку. Татко к'же, що то не шука, а привид, убивця, яку прокляли довіку спостерігати за чужим життям. От вона нас і ненавидить.

Для Поля то була довга промова, і, попри власну впертість, я слухала її зацікавлено. З річкою були пов'язані різноманітні історії й бабусині побрехеньки, але легенда про Стару Маму була найдавнішою. Велетенська шука, чий рот гороїжиться від гачків відчайдухів, які хотіли її упіймати. В її очах - диявольський розум. У пузі - скарб невідомого походження й невимовної цінності.

- Мій тато к'же, якщо хтось її впіймає, вона виконає одне бажання, - продовжив Поль. - К'же, що він би обрав мільйон франків і заглянути під спідницю отій Греті Гарбо. [9 - Грета Гарбо - шведсько-американська акторка, популярна в епоху німого кіно й «золотої ери» Голлівуду.]

Він дурнуватو всміхнувся. Ніби хотів сказати: «От вже ці дорослі».

Я задумалася над цим. Сказала собі, що не збираюся задурно вірити в бажання та прокляття. Але образ старої шуки мене не покидав.

- Якщо вона тут, ми могли б її упіймати, - несподівано сказала я Полю. - Це ж наша річка. Ми могли б.

Раптом мені стало очевидно – не тільки могли б, ми зобов'язані. Я згадала сни, що переслідували мене після батькової смерті. Сни про втоплення, про перекочування на темному дні розливої Луари з липким відчуттям мертвої плоті навколо, про крик, який мені ніби запихають назад у горлянку, про втоплення в самій собі. Якось усе це втілювалося в щці, і хоча моє мислення не було тоді таким аналітичним, усередині з'явилась якась впевненість, переконаність: якщо я вполюю Стару Маму, щось має статися. Навіть не уявляла, що саме то могло бути. Але щось, думала я з незрозумілим, усе більшим захопленням. Щось.

Поль розгублено подивився на мене.

– Упіймати її? – повторив він за мною. – Навіщо?

– Це наша річка, – вперто наполягала я. – Її не повинно бути в нашій річці.

Я хотіла сказати, що шука образила мене на якомусь таємному, підсвідомому рівні значно болючіше, ніж змії: підступністю, віком, жорстоким самовдоволенням. Але я не могла підібрати слів, щоб висловити це. Вона була монстром.

– Блиш, у тебе ніколи не вийде, – вів своє Поль. – Тобто інші вже намагалися. Дорослі. З вудками, сітками й таким іншим. Вона прогризає сітки. А вудки... Вона ламає їх якраз посередині. Вона ж сильна. Сильніша за будь-кого з нас.

– То й що, – наполягала я. – Можна влаштувати пастку.

– Треба бути бозна-яким розумним, щоб заманити Стару Маму в пастку, – флегматично протягнув Поль.

– І що тепер? – мене почала охоплювати злість, тож я дивилася просто на нього, зі стиснутими кулаками й перекошеним від злоби обличчям. – То ми й будемо розумними. Кассі, я, Ренетт і ти. Ми четверо. Якщо ти не боїшся.

– Не б-боюся, але це не-неможливо, – він знову почав заїкатися, як і завжди, коли відчував, що на нього тиснуть.

Я глянула на Поля.

– Добре, я зроблю це сама, без твоєї допомоги. І впіймаю стару шуку. Почекай-но.

Чомусь мені сильно запекли очі, і я роздратовано потерла їх долонею. Я бачила, що Поль зацікавлено спостерігає за мною, та він нічого не казав. Я ж роздратовано тияла сачком у теплу воду на мілині.

– Це лише якась стара рибина, – пробурмотіла я.

Тиць.

– Я її вполюю і підвішу на Стоячих Каменюках.

Тиць.

– Просто отам.

Я показала мокрим сачком на Стовп Скарбів.

– Просто отам, – стиха повторила я та сплюнула на землю, щоб довести, що не жартую.

2

Матері пахло апельсинами весь той спекотний місяць. Принаймні раз на тиждень, хоч і не завжди це тягло за собою погані періоди. Поки Кассі й Ренетт були в школі, я байдикувала на річці, найчастіше наодинці, але інколи зі мною був Поль, якщо йому вдавалося відкараскатися від справ на фермі.

Я досягла складного віку й відсторонилася від брата та сестри, бо зростала переважно відчайдушною і байдужою – втікала, коли мати загадувала мені роботу, пропускала обіди й запізнювалась додому, прибігала замурзаною, з розпатланим волоссям та в жовтому від прибережної глини й прилиплому від поту одязі. Мабуть, я народилася бунтаркою, але того літа я стала ще більш бунтівною, ніж будь-коли. Ми з матір'ю повсякчас сварилися, мов кішки, що охороняють свою територію. Кожний доторк був шиплячою іскрою. Кожне слово було потенційною образою, кожна розмова – полем битви. За обідом ми сиділи обличчям до обличчя й сердито презиралися, схилившись над супом і млинцями. Кассі та Ренетт трималися збоку, ніби налякана двірня, витріщали очі й мовчали.

Я не знаю, чому ми так скубилися одна з одною. Мабуть, через той простий факт, що я дорослішала. Жінка, яка лякала мене в дитинстві, тепер постала в зовсім іншому світлі. Я помічала сивину в її волоссі, зморшки, що покреслили її рот. Тепер я бачила – з відтінком презирства, – що вона була лише жінкою, яка старіє і яку погані періоди щоразу заганняють у безпомічність до кімнати.

А ще вона цькувала мене. Навмисне – так я тоді вважала. Тепер же я думаю, що вона не могла цього не робити, цькувати мене було частиною її нещасливої натури, так само як опиратись їй – моєй. Схоже, вона щоразу відкривала рота лише для того, щоб мене покритикувати. Мої манери, одяг, зовнішність, думки. Усе в мені здавалося їй вартим осуду. Я була задрипанкою: не складала акуратно одяг у ногах ліжка перед сном. Ходила зсутуленою: «якщо не слідкуватимеш за поставою, виросте горб». Я була жадібною та на самоті запихалася фруктами з саду. А на щось інше мені апетиту бракувало: я росла худю та кошавою. Чому я не могла бути більше схожа на Рен-Клод? Моя сестра визріла вже у дванадцять років. М'яка й млосна, мов темний мед, із бурштиновими очима та золотавим волоссям, вона була схожа на кожну героїню роману, кожну богиню екрана, яка мені подобалася. Коли ми були менші, вона дозволяла заплітати їй коси, і я вплітала квіти та ягоди в густі пасма й уквітчувала їй голову павутицею,

від чого сестра ставала схожа на лісову німфу. А тепер у її врівноваженості та пасивній м'якості було щось майже доросле. Поряд із нею, як наголошувала мати, я була наче жаба – потворна худорлява жабка з широким кривим ротом і довгими руками й ногами.

Одну з тих обідніх суперечок я пам'ятаю дуже добре. По смерті батька не залишилось нікого, хто стримував би її люті, і вона завжди булькала на поверхні. Мати рідко нас била – тоді це було дуже незвичним, майже збоченням, – але, думається мені, це аж ніяк не з великої любові до нас. Навпаки, певно, вона боялася, що коли почне, то не зможе зупинитися.

– Та не горбся ти, заради бога! – її голос був ідкий, ніби недозрілий агрус. – Ти ж знаєш, що як будеш горбитися – такою і залишишся!

Я грубо на неї зиркнула й поклала лікті на стіл.

– Лікті зі столу! – крикнула вона. – Поглянь на свою сестру! Подивись не неї. Хіба вона горбиться? Хіба вона поводить, як нахнюрена селячка?

Мені й на думку не спадало ображати Ренетт. А от матір мене дратувала, і я демонструвала це кожним порухом свого спритного молодого тіла. І давала їй усе нові приводи попиляти мене. Вона хотіла, щоб відіпрану білизну розвішували за поділ, а я ж вішала її за комірці. Банки в коморі мали стояти етикетками вперед, а я їх розвертала. Я забувала помити руки перед їжею. Я вішала каструлі на кухонній стіні не в правильному порядку – від маленької до великої. Я залишала розчахнутим вікно на кухні, і коли мати відчиняла двері, від протягу воно з гуркотом захлопувалося. Я ігнорувала тисячі вигаданих нею правил, і вона щоразу реагувала на порушення здивованою люттю. Для неї всі ці правила мали значення, бо завдяки їм вона контролювала наш світ. Прибери їх, і вона стане такою ж, як і решта, – загубленою сиріткою.

Звичайно, тоді я цього не знала.

– Ти вперте маленьке стерво, – нарешті промовила вона, відштовхнувши від себе тарілку. – Тверда, як криця.

У її голосі не було ні ворожості, ні захоплення – просто холодна байдужість.

– Я теж була такою. У твоєму віці, – додала вона.

Я вперше чула, як вона щось розповідає про своє дитинство. Усмішка в неї була штучна й невесела. Неможливо було бодай уявити її молодю. Я проштрикнула виделкою свій шматок рулету в застиглому соусі.

– Я так само хотіла йти наперекір усім, – продовжувала вона. – Я готова була чим завгодно пожертвувати, кого завгодно скалічити, тільки щоб довести свою правоту. Щоб перемогти.

І вона зупинила на мені зосереджений цікавий погляд, її чорні, мов із дьогтю, очі здавалися колючими, як шпильки.

– Усупереч очікуванню, ти така ж сама. Від миті твого народження я знала, якою ти станеш. З тобою воно почалося знову, і стало ще гірше. Як же ти горлала вночі та ніяк не наїдалася, а я лежала без сну за зачиненими дверима, і в мене розколювалась голова.

Я нічого не сказала у відповідь. За мить мати глузливо розсміялась і почала мити посуд. Це востаннє вона щось говорила про війну між нами, хоча самій війні було ще далеко до кінця.

3

Спостережний Пункт насправді був великим в'язом, що ріс на ближньому березі Луари. Дерево наполовину схилилося до води й мало щільно переплетене товсте коріння, що стирчало з сухої землі понад берегом, завдяки чому навіть мені нескладно було лазити по ньому. Я сиділа верхи на товстих гілках і могла спостерігати за будь-чим у Ле-Лавезі. Кассі та Поль збудували там простеньку хатку – платформу й декілька пригнутих гілок замість даху, – і я частіше за інших сиділа в цій схованці. Ренетт було ліньки лізти на самий верх, хоч цей процес і полегшувався завдяки вузлуватій мотузці, а Кассі взагалі майже там не з'являвся, тож більшість часу це місце перебувало цілковито в моєму розпорядженні. Я залізала туди подумати й постежити за дорогою, якою інколи проїжджали німці в джипах або – значно частіше – на мотоциклах.

Звичайно, мало що могло зацікавити німців у Ле-Лавезі. Там не було ні казарм, ні школи, ні громадських будівель, які вони могли б зайняти. Натомість вони розмістилися в Анже, а до сусідніх селищ посилали патрулі. Тож окрім тих німців, що проїжджали дорогою, я бачила лише групи солдатів, яких щотижня посилали рекувізувати провіант з ферми родини Ур'я. До нашої ферми вони заходили значно рідше, адже в нас не було корів, тільки декілька свиней і кіз. Головним джерелом нашого прибутку були фрукти, а сезон тоді ледве розпочався. Раз на місяць до нас неохоче навідувались двійко солдатів, але найкращий наш урожай був добре прихований, і мати завжди відправляла мене до саду, коли вони приходили. А втім, я з цікавістю позирала на сіру уніформу, сидячи на Спостережному Пункті й кидаючи уявні снаряди в німецькі джипи, що проїжджали повз. Насправді я не була вороже налаштованою, як і будь-хто з дітей. Нам просто було цікаво, і ми повторювали лайку, якої навчились від батьків – брудні боші, нацистські свині, – просто щоб бути, як усі. Я й гадки не мала, що відбувалося в окупованій Франції, і не мала найменшого уявлення, де той Берлін.

Одного разу вони прийшли, щоб рекувізувати скрипку в Дені Годіна, дідуся Жаннет. Жаннет розповіла мені про це за тиждень до смерті. Темніло, і віконниці вже були зачинені, коли вона почула стукіт у двері. Вона прочинила їх і побачила німецького офіцера. Він звернувся до її дідуса ввічливою, хоч і ламаною французькою.

– Мсьє, я... розумію... Ви маєте... скрипку. Я потребу... її.

Начебто декілька офіцерів вирішили створити музичний ансамбль. Думаю, навіть німцям треба було якось розважатися.

Старий Годін тільки подивився на нього.

– Скрипка, майн герр, – це як жінка, – приязно відповів він. – Її не позичають.

І дуже обережно зачинив двері. Зовні було тихо, офіцери перетравлювали почуте. Жаннет витріщилася на дідуса круглими очима. Тоді знадвору вони почули голоси та сміх німецьких офіцерів:

– Wie eine Frau! Wie eine Frau! [10 – Як жінка! (нім.)]

Той німецький офіцер більше не вертався, і Дені вдалося зберегти скрипку надовго, майже до кінця війни.

4

А втім, того літа основним предметом моєї цікавості були не німці. Усі дні – а бувало, і ночі, під час сну – я проводила в думках про те, як мені заманити в пастку Стару Маму. Я вивчила різні техніки риболовства. Волосіння для вугрів, горщики для раків, волоки, сачки, ловитва на живця й на блешню. Я пішла до Жана-Марка Ур'я і набридала йому доти, доки він не розповів мені все, що знає про блешні. Я викопувала болотних хробаків на берегових кручах і навчилася зігрівати їх у себе в роті. Я ловила м'ясних мух і наживляла їх на волосіння, що іжачилось гачками, ніби якась чудернацька ялинкова гірлянда. Я ставила пастки з вербової лози та мотузок, підкладаючи в них принади з об'їдків. Єдиний доторк до мотузки в клітці – і вона б сіпнулася та закрилася, виштовхуючи мій хитромудрий винахід з води завдяки силі пригнутої під ним гілки. Я розтягувала сітки через найвужчі протоки між обмілинами. Я розкладала на далекому березі волосіння з наживленими шматками м'ясних недогнيلків. У такий спосіб я впіймала силу-силенну йоржів, маленьких тараньок, піскарів і вугрів. Деяких я приносила додому та спостерігала, як мати їх готує. Кухня тепер була єдиною нейтральною територією, місцем короткого перепочинку від нашої особистої війни. Я стояла поряд із нею, слухала її тихий монотонний голос, і ми разом готували буюбес по-анжуйськи, рибне рагу з червоною цибулею й чебрецем, запеченого у фользі йоржа з естрагоном і лісовими грибами. Дещо зі своєї здобичі я розвішувала яскравими смердючими гірляндами на Стоячих Каменюках – як застереження та виклик.

Але Стара Мама не спішила з'являтися. У неділю, коли Кассі та Ренетт були вдома, я намагалася заразити їх своїм мисливським азартом. Але відтоді як Рен-Клод того року перейшла до коледжу, вони з Кассі перетворилися на окрему расу. Між мною та Кассі різниця у віці була п'ять років. Із Ренетт – три. Але вони здавалися ближчими одне до одного, осяяні дорослішанням, з такими схожими золотавими обличчями й високими вилицями, що скидалися на близнюків. Вони часто шепотіли одне одному якісь секрети, сміялися з якихось таємних жартів, називали імена друзів, про яких я й не чула. У

іхній розмові пунктиром проходили незнайомі імена. Мсьє Каре. Мадам Фруссен. Мадемуазель Кюлор. Кассі вигадував прізвиська для всіх вчителів і вмів пародіювати їхні голоси й манери, щоб розсмішити Ренетт. Інші імена, які вони шепотіли під покровом ночі, коли я вже спала, начебто належали їхнім друзям. Гайнеманн. Лейбніц. Шварц. Вони сміялися, коли вимовляли ці імена, якимось дивним ехидним сміхом, з ноткою провини та істерії. Якись невідомі імена, та ще й іноземні, а коли я запитувала про них, Кассі й Рен-Клод лише хихотіли і, взявшись за руки, втікали до саду.

Ця невловимість бентежила мене більше, ніж я могла собі уявити. Вони стали відокремлюватися, хоч раніше ми були рівнею. Раптом усе те, чим ми займалися разом, перетворилося для них на дитячі забавки. Спостережний Пункт, Стоячі Каменюки – усе це стало лише моїм. Рен-Клод заявляла, що не хоче рибалити, бо боїться змій. Натомість вона сиділа в кімнаті, куйовдила собі якісь складні зачіски та зітхала над світлинами кіноакторок. Кассі слухав про мої плани з добродушною байдужістю, а потім перепрошував, що вимушений мене залишити, бо треба вивчити латинські дієслова для мсьє Каро. Я збагнула це вже потім, коли сама подорослішала. Вони використовували кожную нагоду, щоб позбутися мене. Домовлялися зі мною про щось і не дотримували обіцянок, посилали мене з вигаданими дорученнями на інший кінець Ле-Лавеза, обіцяли зустрітися зі мною біля річки, а натомість ішли до лісу, а я їх чекала, поки злі сльози пекли очі. Коли я нападала на них із претензіями, вони вдавали цілковиту невинність, картинно притискаючи руку до рота: «Ой, невже ми домовлялися біля великого в'яза? Я думала, біля другого дуба», – і хихотіли, коли я від них втікала.

Вони рідко ходили до річки, хіба тільки щоб поплавати. Рен-Клод сторожко входила у воду, і лише на чистіших і глибших місцях, де годі було зустріти змій. Намагаючись привернути їхню увагу, я пірнала у воду з берега і плила під водою так довго, що Рен-Клод починала лементувати, що я втопилася. Але я все одно відчувала, що вони віддаляються, а мене засмоктує самотність.

Тільки Поль залишився мені вірним. Хоча він був старшим за Ренетт, практично однолітком Кассі, усе ж він здавався молодшим, і витребеньок у нього було менше. При них він мовчав і тільки зніяковіло всміхався, коли вони говорили про школу. Поль ледве вмів читати, та й писав кривими друкованими літерами, наче мала дитина. Однак йому подобалися різні історії, і коли він приходив до Спостережного Пункту, я, бувало, читала йому оповідання з журналів Кассі. Ми всідалися на платформу, він зазвичай стругав ножичком якусь дощечку, а я читала йому «Гробницю мумії» або «Вторгнення марсіан». Між нами лежало півхлібини, і час він часу ми відрізали собі по окрайцю. Інколи він приносив загорнутий у вошений папір шмат гусячого паштету або ж півкружальця камамберу. До нашого маленького бенкету я додавала кишеню суниць чи голівку викачаного в попілі козячого сиру, який мати називала попелюшкою. Зі Спостережного Пункту я бачила всі свої сітки та пастки, які щогодини перевіряла, за потреби налагоджуючи знов і забираючи малий улов.

– Що ти їй загадаєш, коли впіймаєш?

Тепер він вірив, що рано чи пізно я вполюю стару щуку, тож говорив із прихованим захопленням.

Я замислилася.

– Не знаю, – я відкусила хліб із паштетом. – Та й нащо планувати, поки я її не піймала. На це може знадобитися багато часу.

Мені потрібен був саме час. Пройшли три тижні червня, а мій ентузіазм жодним чином не згас. Навпаки. Навіть байдужість Кассі та Рен-Клод лише підбадьорила мою впертість. Для мене Стара Мама була талісманом, слизьким чорним талісманом, який, якби мені тільки до нього дістатися, міг виправити все спотворене.

Я б їм показала. У той день, коли я впіймаю Стару Маму, вони всі глянуть на мене із подивом. Кассі, Ренетт... Та я хочу побачити вираз материного обличчя, примусити її нарешті побачити мене, можливо, стиснути кулаки від люті... Або особливо мило всміхнутися й розкрити обійми.

Але тут моя фантазія зупинялась. Я не сміла уявляти, що буде потім.

– До того ж, – промимрила я з удаваною байдужістю, – я не вірю в бажання. Я тобі вже казала.

Поль цинічно глянув на мене.

– Якщо ти не віриш у бажання, то навіщо тоді все це робиш?

Я похитала головою.

– Не знаю. Мабуть, просто щоби щось робити.

Він розреготався.

– Ну це точно про тебе, Буаз, – видихнув він між нападами сміху. – У цьому вся ти. Ловити Стару Маму, просто щоби щось робити!

І він знову зайшовся сміхом, небезпечно качаючись від незрозумілої веселості на самісінькому краю платформи, доки прив'язаний до підніжжя дерева Малабар не почав відчайдушно гавкати, і ми замовкли, щоб не видати нашої схованки.

Невдовзі після того я знайшла губну помаду в Рен-Клод під матрацом. Дурнувата схованка – там її хто завгодно міг знайти, навіть мати, втім, у Ренетт завжди були проблеми з вигадливістю. Була моя черга стелити постіль, тож ця штука, мабуть, вислизнула з-під нижнього простирадла, тому що я знайшла її затиснутою між краєм матраца та рамою ліжка. Спочатку я не зрозуміла, що це. Мати ніколи не фарбувалася. Невеличкий золотистий циліндр, схожий на опецькувату ручку. Я з зусиллям розкрутила туго закручений ковпачок і відкрила. Саме обережно проводила помадою по

руці, коли почула за спиною хекання, а тоді Ренетт рвучко шарпнула мене. Обличчя в неї було бліде й скривлене.

– Дай сюди, – прошипіла вона. – Це мое!

Вона видряпала помаду з моїх пальців, та впала на підлогу й закотилася під ліжку. Ренетт швидко нагнулася, щоб дістати її, і тепер сестрині обличчя палало.

– Де ти це взяла? – поцікавилася я. – А мати знає, що в тебе є помада?

– Не твоє діло, – пробурмотіла Ренетт, вилізаючи з-під ліжка. – Ти не маєш права порпатися в моїх особистих речах. А якщо ти посмієш хоч комусь розпатякати...

Я осміхнулася.

– Може, і розпатякаю, – заявила я. – А може, і ні. Подивимось.

Вона зробила крок уперед, але я вже практично зрівнялася з нею зростом, тож хоч сестра й втратила голову від злості, усе ж не настільки, щоб намагатися влаштувати зі мною бійку.

– Не розказуй, – заблагала вона. – А я піду сьогодні з тобою рибалити, якщо хочеш. Можемо піти до Спостережного Пункту й читати журнали.

Я знизала плечима.

– Може, і підемо. А де ти її взяла?

Ренетт глипнула на мене.

– Пообіцяй, що нікому не скажеш.

– Обіцяю, – і я плюнула на свою долоню. Повагавшись якусь мить, вона зробила так само. Ми закріпили нашу змову, потиснувши липкі від слини руки.

– Ну, добре, – вона всілася на ліжку, підібгавши ноги. – Це було в школі. Навесні. У нас там був вчитель латини, мсьє Каро. Кассі називає його мсьє Каре, бо зачіска в нього схожа на перуку. Він завжди до нас прискіпувався. Єдиний з усіх вчителів, хто заставляв цілий клас лишатися після уроків. Усі його ненавиділи.

– То ти отримала це від учителя? – я була заінтригована.

– Ні, дурненька. Слухай. Ти ж знаєш, що боші реквізували нижній і середній поверхи та кімнати навколо внутрішнього двору. Ну, знаєш, для штабу. І для своїх тренувань.

Я вже про це чула. Розташована біля центру Анже стара школа, з її просторими класами й прилеглими спортивними майданчиками, ідеально підходила для таких цілей. Кассі розповідав нам про німців на маневрах, про їхні сірі шоломи, схожі на коров'ячі голови, і про те, що дивитися

нікому не дозволялося, тож віконниці в класах, які виходили на внутрішній двір, були в цей час зачинені.

– Деякі з наших підлазили й спостерігали за ними в шпарину в одній із віконниць, – продовжила Ренетт. – Та це було справді нудно. Марширують туди-сюди й щось вигукують німецькою. Не розумію, навіщо такі таємниці, – і вона невдоволено скривилася. – Та одного дня старий Каре нас упіймав. Прочитав велику нотацію Кассі, мені й... ну, ти їх не знаєш. Забрав у нас вільний час по обіді в четвер. Дав величезне додаткове завдання з латини.

Її рот скривився від злості.

– Не розумію, навіщо він вдавав із себе святого. Він же сам ішов дивитись на бошів.

Ренетт стенула плечима.

– Так чи інакше, – тихіше продовжила вона, – та одного разу нам вдалося йому помститися. Старий Каре живе в коледжі, навпроти хлопчачої спальні, і Кассі якось заглянув до нього в кімнату, коли його не було. І вгадай, що він там побачив?

Я знизала плечима.

– У нього там під ліжком стояло велике радіо, такий довгохвильовий приймач... – тут Ренетт запнулась, видно було, що їй стало ніяково.

– Ну? – я втупилась поглядом у золотавий циліндрик у її пальцях, намагаючись зрозуміти зв'язок.

Вона неприємно та якось по-дорослому всміхнулася.

– Я знаю, ми не повинні спілкуватися з бошами. Але ж не можна постійно уникати людей, – зверхньо заявила вона. – Тобто ти ж бачиш їх біля воріт або в Анже, коли йдеш у кіно...

Я страшенно заздрила цьому привілею Ренетт і Кас-сі – щочетверга їм дозволяли їздити на велосипедах у місто й ходити в кіно і кафе. Я набундючилася.

– Та розповідай уже далі.

– Я розповідаю, – загопилила губу Ренетт. – Боже, Буаз, ти така нетерпляча...

Вона поправила волосся.

– Як я вже сказала, ти вимушений бачити німців у певний час. Та й не всі вони такі вже погані, – і знову ця усмішка. – Деякі з них навіть цілком хороші. Усе ж кращі, ніж старий Каре.

Я байдуже знизала плечима.

- Тож один із них і дав тобі помаду, - пробуркотіла я. Стільки галасу навколо такої дрібниці, подумала я. Дуже схоже на Ренетт - робити сенсацію з нічого.

- Ми розповіли їм, тобто натякнули одному з них про Каре і його радіо, - промовила вона. Ренетт чомусь сильно почервоніла, її щоки стали схожі на півонії. - Він дав мені цю помаду, а Кассі декілька сигарет, ну і всяке таке... - вона говорила дуже швидко, очі її блищали. - А потім Івонн Крессоне сказала, що бачила, як вони зайшли до кімнати старого Каре й винесли звідти радіо, і він сам також пішов із ними, і тепер замість латини в нас ще один урок географії з мадам Лямбер, і ніхто не знає, що сталося з Каре!

Вона подивилася просто мені у вічі. Я пам'ятаю її золотаві очі кольору гарячого цукрового сиропу під час карамелізації.

Я знову стенула плечима.

- Не думаю, що з ним щось таке сталося, - розсудливо сказала я. - Тобто не відправлять же вони таку стару людину на фронт тільки за те, що в неї є радіо.

- Ні. Звісно, ні, - її відповідь була аж занадто поспішною. - Та й зрештою, йому однаково не можна було його тримати, чи не так?

Я погодилася, що не можна. Це ж проти правил. Кому як не вчителю це знати. Ренетт роздивлялася губну помаду, любовно та пестливо граючись нею.

- Ти ж нікому не скажеш? - вона дружньо поплескала мене по руці. - Не скажеш, еге ж, Буаз?

Я одразу ж відсіла від неї, машинально потираючи руку в тому місці, до якого вона торкнулась. Я ніколи не любила всі ці ніжності.

- Ви з Кассі часто бачитеся з німцями? - спитала я.

- Іноді, - знизала вона плечима.

- Ви розповідаєте їм щось іще?

- Ні, - вона знову зачастила. - Ми просто говоримо. Слухай, Буаз, ти ж нікому не розповіси, так?

Я вишкірилася.

- Може, і не розповім. Якщо ти дещо для мене зробиш.

Вона подивилася на мене зіщуленими очима.

- Що ти маєш на увазі?

- Я хочу якось поїхати до Анже разом з тобою і Кас-сі, - хитро заявила я. - У кіно, кафе й усяке таке...

Я зробила паузу, милуючись ефектом, а вона дивилась на мене примруженими очима, що блищали, мов ножі.

– Бо інакше, – знову повела я удавано елейним голосом, – я можу розповісти матері, що ви говорили з людьми, які вбили нашого батька. Спілкувалися з ними й шпигували на них. На ворогів Франції. Подивимося, що вона на це скаже.

Ренетт мала збентежений вигляд.

– Буаз, ти ж пообіцяла!

Я урочисто похитала головою.

– То не рахується. А це – мій обов'язок патріотки.

Я, мабуть, мала переконливий вигляд. Ренетт зблідла. Та для мене ці слова нічого не значили. Насправді я не відчувала ворожості до німців. Навіть коли я говорила собі, що вони вбили мого батька, що, можливо, чоловік, який зробив це, може бути тут, просто тут, в Анже, і мене відділяє від нього година їзди на велосипеді, а він п'є гроплян[11 – Gros-plant (фр.) – сорт вина з виноградників долини Луари.] у якомусь барі й курить «Голуаз». У моїй голові цей образ був дуже яскравим, але беземоційним. Можливо, тому, що обличчя батька вже вицвіло в моїй пам'яті. Може, саме через це діти рідко втручаються в суперечки дорослих, а дорослі нечасто розуміють раптові ворожнечі, які без жодних видимих причин спалахують між дітьми. Я розмовляла з Ренетт натягнуто й несхвально, але те, чого мені насправді хотілося, не мало жодного стосунку до батька, Франції чи війни: я хотіла знову стати причетною, щоб до мене ставилися як до дорослої, втаємниченої в їхні справи. А ще я хотіла в кіно – побачити Лорела й Гарді,[12 – Стен Лорел і Олівер Гарді – американські кіноактори, один із найпопулярніших комічних дуетів в історії кіно.] або Белу Лугоші,[13 – Бела Лугоші – американський кіноактор угорського походження, відомий завдяки ролі Дракули в однойменному фільмі 1931 р.] або Гамфрі Богарта,[14 – Гамфрі Богарт – американський кіноактор, найвідоміша роль – Рік у фільмі «Касабланка» 1942 р.] сидіти в мерехтливій темряві по один бік із Кассі, а по інший – з Рен-Клод, тримаючи пачку чіпсів або паличку лакриці...

Ренетт похитала головою.

– Ти збожеволіла, – нарешті промовила вона. – Ти ж знаєш, мати ніколи не дозволить тобі піти самій до міста. Ти надто мала. До того ж...

– Я буду не сама. Ти або Кассі повезете мене на багажнику велосипеда, – вперлася я.

Ренетт їздила на матиному велосипеді, а Кассі забрав із собою до школи батьків – незручне чорне одоробло з рамою. Ходити пішки було надто далеко, без велосипедів їм би довелося жити в школі, як багатьом сільським дітям.

– Семестр уже майже завершився. Ми всі разом могли б поїхати до Анже. Подивитися кіно. Погуляти.

Але сестра не здавалася.

– Вона залишить нас удома й накаже працювати на фермі. Ти ж знаєш. Вона не хоче, щоб інші розважалися.

– Останнім часом вона часто марить апельсинами, – розсудливо відказала я. – Тож навряд чи помітить. Ми могли б утекти. У її стані вона точно про це не дізнається.

То було нескладно. Ренетт завжди легко було розворушити. Уже в дорослому віці вона стала пасивною, набула милого лукавства, за яким ховала лінь і байдужість. А тоді вона стояла переді мною, й останні її слабкі виправдання нічим не відрізнялися від піску в кулаку.

– Ти божевільна!

У ті часи майже все, що я робила, було для Ренетт божевільним. Божевільним було плавати під водою, гойдатися на одній нозі на верхівці Спостережного Пункту, пашекувати, їсти недозрілий інжир чи кислі яблука.

Я похитала головою.

– Це буде легко, – твердо заявила я. – Можеш на мене покластися.

6

Бачите, яким невинним був початок. Ніхто з нас не хотів нікого образити, але всередині мене є якесь затвердіння, яке безжально й ідеально точно все пам'ятає. Мати розпізнавала небезпеки значно раніше за будь-кого з нас. Я була запальною та непередбачуваною, як динаміт. Вона знала це, й у свій дивний спосіб намагалася захистити мене, тримаючи при собі, навіть якщо їй самій цього не дуже хотілось. Вона розуміла більше, ніж я собі уявляла.

Не те щоб мене це непокоїло, адже в мене був план, такий само вигадливий і ретельно продуманий, як і щучі пастки. Якось мені здалося, що Поль Ур'я здогадався, але навіть якщо й так, він ніколи про це не говорив. Невеличкий план, який призвів до брехні, хитрування й навіть гіршого.

Усе почалося одного суботнього дня біля фруктових прилавків на ярмарку. Це було четверте липня, за день до того мені виповнилося дев'ять.

Усе почалося з апельсина.

До того мене вважали занадто малою, щоб іздити до міста на ринок. Мати завжди приїздила до Анже о дев'ятій і розгортала свій маленький прилавок біля церкви. Часто її супроводжували Кассі або Ренетт. Я залишалась на фермі буцімто на хазяйстві, але насправді рибалила біля річки або гуляла в лісі разом із Полем.

Але того року все було інакше. Я стала достатньо дорослою, щоб від мене була хоч якась користь – так повідомила мені мати у звичній грубій манері. Не можна завжди залишатися малим дівчиськом. Вона пильно подивилася на мене очима кольору кропиви. Крім того, буденним тоном, ніби йшлося не про жалування великої милості, вона повідомила, що, можливо, цього літа якось відпустить мене до Анже з братом і сестрою – може, у кіно.

Я здогадалася, що це робота Ренетт. Ніхто інший не зміг би її вмовити. Але Ренетт знала, як до неї підлеститися. Якою б жорсткою не була мати, під час розмови з Ренетт її очі теплішали, ніби під твердою оболонкою рухалося щось живе. Я пробурмотіла кілька незграбних слів у відповідь.

– До того ж, – продовжувала мати, – тобі не завадить стати більш відповідальною, а то ти зовсім розперезалась. Треба навчити тебе, що важливо в житті.

Я кивнула, намагаючись наслідувати слухняну Ренетт.

Не думаю, що мені вдалося обдурити матір. Вона саркастично підняла брову.

– Ти можеш допомагати мені за прилавком, – промовила вона.

Отже, уперше в житті я супроводжувала її до міста.

Ми разом їхали у візку, прилаштувавши позаду себе товари, спаковані в коробки й накриті брезентом. В одній коробці були пироги й печиво, в іншій – сири та яйця, а в решті – фрукти. Сезон тільки починався, суниці були добрі, але інші фрукти ще не дозріли. Тож поки ми додали до нашого асортименту варення, підсолоджене осінніми буряками.

У базарний день в Анже було метушливо. Повозки, втиснуті на головній вулиці вісь до вісі; навантажені плетеними кошиками велосипеди; малий відкритий фургон, ущент забитий бідонами з молоком; жінка, яка несла на голові тацю з хлібинами; прилавки, завалені помідорами, баклажанами, цукіні, цибулею та картоплею.

Там прилавок, де продають вовну чи глиняний посуд, а там торгують вином, молоком, консервами, столовими приборами, фруктами, букіністичною літературою, хлібом, рибою, квітами. Ми розкладалися рано. Біля церкви був фонтан, де коні могли попити й постояти в затінку. Мені довірили загортати продукти та віддавати їх покупцям, поки мати приймала гроші. Запам'ятовувала та рахувала вона феноменально. Тримала в голові всі ціни, і їй навіть не треба було записувати, а ще вона завжди впевнено відраховувала решту. Паперові купюри з одного боку, монети – з другого;

вона тримала гроші в кишенях свого плаття, а надлишок, який ховала під брезентом, потім перекладала до старої бляшанки від печива. Я досі її пам'ятаю – рожева, з квітковим узором на обідку. Я пам'ятаю, як шурхотіли та стукались у ній банкноти й монети – мати не довіряла банкам. Наші заощадження вона зберігала в коробці під підлогою в погребі, разом з найціннішими пляшками.

У перший базарний день ми спродали всі яйця й сири за годину. Люди поглядали на солдатів, які стояли на перехресті, невимушено спершись ліктями на рушниці та спостерігаючи з байдужістю й нудьгою. Мати помітила, як я задивляюсь на їхню сіру уніформу та різко смикнула мене, відвертаючи увагу:

– Припини витріщатися, дівчисько.

Їх треба було ігнорувати навіть тоді, коли вони проштовхувались крізь натовп, і я відчувала материні пальці, що застерезливо стискали мою руку. Вона здригнулась, коли один зупинився біля нашого прилавка, але обличчям цього не видала. Огрядний дядько з червоним круглим обличчям – мабуть, в іншому житті він був м'ясником чи виноторговцем. Його блакитні очі сяяли від задоволення.

– Ach, welche sch?ne Erdbeeren![15 – Які гарні полуниці! (нім.)]

Голос у нього був веселий, трішки захмелілий – голос ставного чоловіка у відпустці. Товстими пальцями він узяв полуничку й засунув до рота.

– Schmeckt gut,ja?[16 – Смачно, еге ж? (нім.)] – він по-доброму розреготався й надув щоки. – Wu-n-der-sch?n gut![17 – Неймовірно смачно (нім.).]

Він продемонстрував захоплення, комічно закотивши очі. Сама від себе не очікуючи, я усміхнулася.

Мати застерезливо стиснула мою руку. Я відчула, які гарячі її пальці від нервового напруження. Я ще раз глянула на німця, намагаючись зрозуміти, що її так розтривожило. Він був не страшнішим за тих, які інколи заходили до нашого села, навіть навпаки – цей мав шпичастий кашкет і всього лиш пістолет у кобурі при боці. Я знову всміхнулася – тільки щоб позлити матір, а не з якоїсь іншої причини.

– Gut, ja,[18 – Так, смачно (нім.).] – повторила я та кивнула. Німець розсміявся, узяв ще полуничку й попрямував крізь натовп. Його чорний мундир мав траурний вигляд серед базарної пістрявої юрби.

Пізніше мати спробувала пояснити. Усі мундири небезпечні, сказала вона мені, але чорні – найбільше. Чорні – то не просто армія. То військова поліція. Навіть інші німці їх бояться. Вони можуть зробити будь-що. Неважливо, що мені лише дев'ять років. Не так ступиш – і тебе застрелять, застрелять, зрозуміло? Обличчя в неї було кам'яне, але голос тремтів, і вона безпомічно прикладала руку до скроні, ніби наближався її черговий напад. Я майже не дослухалася до її слів. То була моя перша особиста зустріч із ворогом. Пізніше, обдумуючи її на вершечку Спостережного

Пункту, я вирішила, що той чоловік мав досить звичайний вигляд, і це мене розчарувало. Я очікувала на щось більш приголомшливе.

Базар згортався о дванадцятій. Усе своє ми розпродали задовго до того, але залишилися, щоб купити дещо для себе й дочекатися зіпсованих товарів – інші торговці інколи віддавали їх матері. Переспілі фрукти, м'ясні обрізки, побиті овочі, які неможливо буде продати наступного дня. Мати відправила мене до бакалійника, а сама поки придбала відріз парашутного шовку з-під прилавка швейної крамниці мадам Петі. Вона дбайливо його згорнула та сховала в кишені фартуха. Тоді складно було дістати будь-яку тканину, і ми тягали якісь обноски. Моя сукня була пошита з двох інших – верх сірий, а пелена голуба. Як пояснила мені мати, парашут знайшли в полі одразу за околицею Курле, і він піде на нову блузку для Ренетт.

– Здерла з мене останнє, – жалілася мати з сумішшю смутку й захоплення. – Такі не пропадуть, навіть у війну. Завжди свою вигоду знайдуть.

Я спитала, про кого вона.

– Жиди, – відповіла мати. – Вони мають хист до грошей. Злупила з мене таку ціну за шмат шовку, а їй самій він задурно дістався.

Вона казала це без злості, майже з захопленням. Коли я спитала, чим займаються жиди, вона тільки байдуже знизала плечима. Схоже, вона й сама того не знала.

– Тим самим, що й ми, – відповіла вона. – Намагаються якось вижити.

Вона поплескала по кишені, де лежав шовк.

– Так чи інакше, але це неправильно. Це нерівні можливості.

Подумки я дивувалася – стільки галасу навколо відріза старого шовку. Але якщо вже Ренетт чогось забажалося, вона неодмінно мусила те мати. Оксамитові клаптики, заради яких треба було стояти в черзі та щось віддати за них, найкращі зі старих материних одєжин... Білі гольфи – щодня вдягати до школи. Задовго до того, як решті з нас дозволили більше не носити клоги з дерев'яною підшовою, у Ренетт уже були чорні лаковані черевики з пряжками. Мене це не зачіпало. Я звикла до виявів матеріної непослідовності.

Тим часом я з порожнім кошиком обходила інші ятки. Люди бачили мене і, знаючи про ситуацію в нашій родині, віддавали те, що не могли вже продати: пару диньок, декілька баклажанів, салатний цикорій, шпинат, качанчик броколі, жменю побитих абрикосів. У пекаря я купила хлібину, а він докинув до мого кошика ще й пару круасанів і скуйовдив мені волосся білою від борошна рукою. З риботорговцем ми обмінялися рибальськими історіями, і він загорнув для мене в газету кілька гарних шматочків риби. Біля прилавка з овочами й фруктами я затрималась, бо його хазяїн саме нахилився, щоб підсунути ящик з червоною цибулею, а я намагалась не виказати себе поглядом.

І тут я побачила його. На землі біля ятки, поряд із коробкою з цикорієм, загорнутий у хрусткий червоний папір і викладений на тацю, подалі від

сонячних променів. Апельсинів тоді було мало, і я навряд чи могла сподіватися, що побачу їх у свій перший приїзд до Анже. Але ось вони, гарні та загадкові в цій паперовій обгортці, п'ять апельсинів, дбайливо виставлені в лінію перед повторним пакуванням. Раптом мені страшенно закортіло апельсина, він став конче потрібен мені так терміново, що навіть не залишалось часу подумати. Кращої можливості годі й чекати, мати не могла мені завадити.

Найближчий апельсин підкотився до краю таці, майже впритул до моєї ноги. Зеленяр і досі стояв до мене спиною. Його помічник, хлопець приблизно одного віку та статури з Кассі, вантажив коробки назад у фургон. Великі транспортні засоби, крім автобусів, траплялись тоді рідко. Я вирішила, що зеленяр, очевидно, багатий. Думка про це полегшила виконання того, що я задумала.

Вдаючи, ніби задивилась на якісь лантухи з картоплею, я скинула свій клог. Тоді голою ногою непомітно дотягнулася до апельсина й гнучкими пальцями, натренованими роками лазіння по деревах, вхопила його з таці. За моїм задумом він відкотився на невеличку відстань і наполовину зник у зеленому рядні, яким був накритий столик поряд.

Я одразу ж поставила на нього свій кошик і нахилилась, ніби витрушуючи з клога камінець. З-поміж ніг я споглядала, як торговець збирає залишки товару й складає їх до фургона. Він не помітив, як я сховала вкрадений апельсин у кошику.

Так просто. Це виявилось так просто. Мое серце шалено забилося, а обличчя так почервоніло, що я захвилювалася: хтось може помітити. Апельсин у кошику був ніби живою гранатою. Я дуже невимушено підвелася та обернулася на материн оклик.

І раптом завмерла. З іншого боку площі за мною спостерігав німець. Він згорблено стояв біля фонтана, затиснувши в руці сигарету. Базарувальники обминали його десятою дорогою, тож він стояв на самоті, вперши в мене очі. Він, мабуть, бачив мою крадіжку. Не міг не бачити.

Якусь секунду я дивилась на нього, не в змозі поворухнутися. Обличчя застигло. Я надто пізно пригадала історію Кассі про жорстокість німців. Він усе ще дивився на мене, поки я гадала, що ж німці роблять зі злодюжками.

А тоді він мені підморгнув.

Я витрішалась на нього якусь мить, а потім різко повернулась. Мое обличчя палало, і я вже майже забула про той апельсин на дні кошика. Я не сміла глянути на німця ще раз, хоча материн прилавок був досить близько до місця, де він стояв. Я сильно тремтіла й боялась, що мати помітить, але вона була надто зайнята іншим. Спиною я відчувала погляд німецького солдата, і те лукаве веселе підморгування стукало мені гвіздком у лобі. Я очікувала удару, але його не було.

Потім, розібравши столик і склавши рядно назад у візок, ми поїхали. Я зняла з кобили торбу з вівсом та обережно підвела її між голоблі. Апельсин я сховала в кишені фартуха, загорнувши у клаптик газети від

риби, щоб мати не відчула запаху. Засунувши руки в кишені, щоб несподівана опуклість мене не видала, я мовчала всю дорогу додому.

8

Я не розповіла про апельсин нікому, крім Поля, – і то тільки тому, що він несподівано заявився на Спостережний Пункт і побачив, як я ним милуюся. До того він ніколи не бачив апельсина. Спочатку він подумав, що то м'яч. Поль обережно підставив складені човником долоні та прийняв фрукт так шанобливо, ніби той міг відростити чарівні крильця й злетіти в повітря.

Ми розділили апельсин навпіл і поклали половинки на широке листя, щоб не втратити жодної краплі соку. Він був смачний, тонкошкірий, кисленький. Я пам'ятаю, як ми всмоктували кожну краплинку соку, як зубами відривали м'якуш від шкірки, а потім обсмоктували залишки, аж поки в роті не стало гірко та в'язко. Поль хотів викинути обгризену шкірку з верхівки Спостережного Пункту, та я його зупинила.

– Дай сюди.

– Навіщо?

– Мені треба.

Коли він пішов, я виконала останню частину свого плану: пошматувала скоринки складаним ножом на тоненькі смужки. Під час цього виразний гіркий аромат лоскотав мені ніздрі. Я також порізала й листя, що слугували за тарілки: свого запаху вони майже не мали, але годилися, щоб на тривалий час зберегти вологу. Тоді я загорнула цю суміш у клаптик мусліну (поцупила його в матері) і щільно замотала. Потім поклала пахучий мусліновий згорточок у бляшанку з-під тютюну й запхала її назад до кишені.

Усе було готово.

З мене вийшов би непоганий вбивця. Усе ретельно сплановано, можливі сліди злочину можна прибрати за хвилини. Я помилась у Луарі, щоб усунути запах з рота, обличчя й рук. Терла долоні шкарубким піском, поки вони не порожевіли й не заблищали, і вичистила нігті загостреною паличкою. Дорогою додому я зривала цілі куші дикої м'яти і втирала її під пахвами, натирала нею пучки, коліна, шию, щоб перебити залишковий запах розпеченою зеленню. Хай там як, але мати нічого не помітила, коли я повернулася додому. Вона готувала риб'яче рагу зі взятих на ринку шматочків, і з кухні чувся густий аромат розмарину, часнику, томатів і смаженої олії.

Добре. Я намацала в кишені тютюнову бляшанку. Дуже добре.

Краще б, звісно, то був четвер. Саме в четвер Кассі та Ренетт зазвичай їхали до Анже, а ще в цей день їм давали кишенькові гроші. Мене для кишенькових грошей вважали надто малою – на що б я їх витратила? – але я

що-небудь вигадая. До того ж, подумала я, немає жодної гарантії, що мій план взагалі спрацює. Треба спочатку спробувати.

Я заховала відкриту бляшанку за пічкою у вітальні. Звичайно ж, пічка була холодна, але її димар сполучався з гарячою кухнею, і його тепла мені було достатньо. Через декілька хвилин вміст муслінового згорточка почав пахнути запашніше.

Ми сіли обідати.

Рагу було смачне: червона цибуля й помідори з часником, травами та склянкою білого вина, шматочки риби, приготовані на слабкому вогні, разом зі смаженою картоплею та цибулею-шалот. Свіжого м'яса тоді було не дістати, але овочі ми вирощували самі, а ще в матері під підлогою погребі разом з найкращим вином були приховані три десятки пляшок оливкової олії. Я їла з апетитом.

– Буаз, прибери лікті зі столу!

Вона сказала це різким голосом, але я вже помітила, як її пальці мимоволі тягнуться до скроні – дуже знайомий жест. Я тихенько всміхнулася. Воно діяло.

Материне місце за столом було найближчим до димаря. Ми собі тихо їли, але ще двічі вона непомітно прикладала пальці до лоба, щік, очей, ніби перевіряючи щільність своєї плоті. Кассі й Ренетт, нахиливши голови до тарілок, мовчали. Повітря було важким, майже свинцевим через спеку, і мені здалося, що й у мене болить голова.

Раптом мати скрикнула:

– Я чую апельсин. Хтось із вас приніс додому апельсини?

Цей вереск звучав як обвинувачення.

– Ну ж бо? Ну?

Ми повільно похитали головами.

От знову, цей жест. Зараз не так різко, пальці мацають, масажують.

– Я точно відчуваю запах апельсинів. Ви впевнені, що не приносили сюди апельсина?

Кассі та Ренетт уявлення не мали про тютюнову бляшанку, а між ними стояв баняк із рагу, розповсюджуючи аромати вина, олії та риби. До того ж... Ми вже звикли до материних поганих періодів. Нам би ніколи не спало на думку, що запах апельсинів, про який постійно торочила мати, існує ще десь, окрім як у її розпаленій уяві. Я ще раз посміхнулася, прикривши рота рукою.

– Буаз, будь ласка, хліба.

Я передала їй круглий хлібний кошик, але до кінця обіду вона так і не скуштувала того шматочка, що взяла. Натомість вона машинально возила ним по вощеній червоній скатертині, надавлюючи на м'якуш і розкидаючи крихти по тарілці. Якби я таке зробила, вона б знайшла для мене грубе слівце.

– Буаз, будь ласка, принеси десерт.

Я вийшла з-за столу з ледве притлумленим полегшенням. Я була не при собі від збудження та страху й ловила відображення свого щасливого писка в гарно начищених мідних блюдцях. На десерт були фрукти і материне печиво – звичайно ж, поламане, бо ціле йшло на продаж. Я помітила, як підозріло мати оглядала абрикоси, які ми принесли з базару: крутила їх туди-сюди, навіть нюхала, ніби підозрюючи, що якийсь із них може виявитися апельсином. Вона тепер весь час тримала руку біля скроні, наче захищаючи очі від сліпучого сонця. Взяла половинку печива, розкришила в себе на тарілці і розворушила.

– Ренетт, помий посуд. Я, мабуть, піду ляжу до себе. Вочевидь, це чергова мігрень.

Материн голос звучав упевнено, її стан видавав лише один жест – пальці на скроні.

– Ренетт, не забудь зачинити вікна й віконниці. Буаз, перевір, щоб усі тарілки були розкладені правильно. Не забудь!

Навіть у такому стані вона переживала за дотримання свого суворого порядку. Тарілки слід вишикувати за розміром і кольором, кожен помити ганчіркою та насухо витерти чистим підкрохмаленим рушником – нічого не можна залишати на столі, це було б надто просто, – а тоді розвісити рушники висихати на мотузці.

– Красиві тарілки мити тільки гарячою водою, чуєш? – тепер вона говорила різко – переживала за свої гарні тарілки. – І дивись, витри їх. Витри з обох боків. Не смій ставити мої тарілки мокрими, зрозуміло?

Я кивнула. Вона відвернулась зі скривленим від болю обличчям.

– Ренетт, прослідкуй, щоб вона це зробила.

Очі в неї блищали, наче від лихоманки. Вона глянула на годинник і мотнула головою, ніби маятником.

– Зачиніть двері. І про віконниці не забудьте.

Нарешті вона наче остаточно була готова йти. Але все ж постійно оберталась, зволікала – не хотіла залишати нас самих, давати нам насолоджуватись таємною свободою. Говорила зі зверхнім поглядом, різким тоном і з прихованою тривогою.

– Просто впорядкуй тарілки, Буаз, і все!

І от вона пішла. Я чула, як у ванній вона набирала воду до раковини. Я засунула світлонепроникні штори, нахилилась, щоб дістати бляшанку, і, вийшовши в коридор, голосно сказала, щоб мати мене почула:

– Я приготую спальні.

Спершу материна кімната. Я зачинила віконницю, засунула та зафіксувала штори, а потім швидко озирнулась. Із ванної досі чувся плескіт води, і за звуками я зрозуміла, що мати чистить зуби. Рухаючись швидко й тихо, я витягнула її подушку зі смугастої наволочки, потім кінчиком ножа зробила надріз на напірнику й засунула всередину мусліновий згорточок. Рукояткою ножа я запхала його якомога глибше, щоб жодна опуклість його не видала. Тоді я повернула на місце наволочку, відчуваючи, як сильно стукає мое серце, і розправила напірник, щоб не був жужмом. Мати завжди звертала увагу на такі речі.

Я ледве встигла. Наткнулася на неї в коридорі. Вона підозріло глянула на мене, проте нічого не сказала. Вигляд у неї був відсторонений, очі зіщулені, а брунатне волосся із сивизною – розтріпане. Від матері тхнуло милом, і в коридорній темряві вона була схожа на леді Макбет (цю історію я нещодавно вичитала в одній із книжок Кассі): терла руку об руку, підносила їх до обличчя, гладила, ніби колисала, і знову терла, наче хотіла стерти з них пляму крові, а не апельсинового соку.

На якусь мить я засумнівалася. Вона була такою старою, такою втомленою. Моя голова теж почала нестерпно боліти. Мені стало цікаво, що зробила б мати, якби я підійшла й притулила голову до її плеча. Очі запекло від сліз. Навіщо я взагалі це роблю? Потім я подумала про Стару Маму в муляці, про її божевільний та згубний погляд і про приз в її животі.

– Ну? – різко й грубо звернулась до мене мати. – На що витріщаєшся, ідіотко?

– Ні на що.

Мої очі знову стали сухими. Навіть головний біль почав ущухати так само несподівано, як і з'явився.

– Взагалі ні на що.

Я почула, як за нею рипнули двері, і повернулася до вітальні, де на мене чекали брат із сестрою. Подумки я широко всміхалася.

9

– Ти збожеволіла...

Це знову Ренетт, її звичний безпомічний схлип, коли бракувало інших аргументів. Довести сестру до такого стану нескладно – її здатність дискутувати про щось, окрім помади й кінозірок, була досить обмежена.

– Цей час не гірший за будь-який інший, – втовкмачувала я їй. – Вона проспить до пізнього ранку. Коли впораємось зі всіма хатніми справами, зможемо піти, куди захочемо.

Я навела на неї важкий погляд. Очима нагадала їй про ту історію з губною помадою. Два тижні тому. Я нічого не забула. Кассі зацікавлено глянув на нас: я була впевнена, що Ренетт нічого йому не розповіла.

– Вона розлютиться, якщо дізнається, – повільно промовив він.

На це я знизала плечима.

– Як вона дізнається? Скажемо їй, що ходили до лісу по гриби. Цілком імовірно, що, коли ми повернемось, вона досі буде в ліжку.

Кассі замислився над цією ідеєю. Ренетт поглянула на нього водночас з тривогою і вмовлянням.

– Давай, Кассі, – вимовила вона. І тихіше додала: – Вона знає. Вона дізналась про... – її голос зірвався. – Мені прийшлося їй дещо розповісти, – дурнуватий кінець.

– Овва.

Він придивився до мене, і я відчула, як щось пробігло між нами, щось змінилось – у його погляді прозирало захоплення. Він знизав плечима – байдуже, яка різниця? – але тепер його очі стали уважнішими, він остерігався.

– Я не винна, – пробурмотіла Ренетт.

– Звісно, ні. А вона розумна, еге ж? – м'яко промовив Кассі. – Рано чи пізно все одно б дізналася.

То була висока похвала, і кілька місяців тому мене б розперло від гордоців, але тепер я тільки глипнула на нього.

– До того ж, – так само м'яко продовжив він, – якщо вона буде з нами, то не вибовкає про це матері.

Мені вже виповнилося дев'ять, але я була досить мала, щоб образитись на його слова.

– Я не вибовкаю!

Він байдуже знизав плечима.

– Я не проти, щоб ти пішла, якщо сама за себе платитимеш, – спокійно продовжив він. – Не бачу жодної причини, чому ми повинні платити за тебе. Я відвезу тебе на своєму велосипеді. Це все. Про решту мусиш подбати сама. Згода?

Це була перевірка. Я побачила виклик у його очах. Його посмішка була глузлива, зовсім не схожа на усмішку старшого брата, який міг розділити зі мною останній шматочок шоколаду, а іноді робив «кропивку» так боляче, що під шкірою запікалися крапельки крові.

– Але ж у неї зовсім немає кишенькових грошей, – проскиглила Ренетт. – Який сенс її брати...

Кассі стелав плечем. Це був типовий жест справжнього чоловіка. Я все сказав. Схрестивши руки, він чекав моєї реакції, і на обличчі в нього зміїлася посмішка.

– Добре, – відповіла я, намагаючись бути спокійною. – Мене це влаштовує.

– Тоді домовилися, – вирішив він. – Поїдемо завтра.

10

Після цього почалася буденна хатня робота. З колодязя до кухні ми завжди приносили відра з водою – для приготування й миття. У нас не було гарячої води – власне, не було ніякої води, крім помпи біля колодязя, розташованого за декілька ярдів від кухонних дверей. Електрика в Ле-Лавезі з'являлася не поспішала, тож коли газу в балоні залишалось зовсім мало, ми готували на дров'яній печі в кухні. Ззовні ж стояла величезна старомодна вугільна піч у формі цукрової голови, а поруч із нею був колодязь. Туди ми й ходили по воду, і поки один качав помпу, інший тримав відро. На колодязі була дерев'яна ляда, засунута й замкнена задовго до мого народження, щоб уникнути нещасних випадків.

Коли мати не бачила, ми милися з помпи, обливаючи одне одного холодною водою. А коли вона була вдома, ми мали використовувати ночви з підігрітою в мідних каструлях водою, а також шорстке дігтярне мило, що здирало нам шкіру, мов наждак, залишаючи по собі брудно-сіру піну на поверхні води.

Ми були впевнені, що тієї неділі мати ще довго не показуватиметься. Усі ми чули, як вночі вона стогнала й крутилася в старому ліжку, яке раніше ділила з батьком, іноді вставала й ходила вперед-назад по кімнаті, відчиняла вікна від задухи, так що віконниці бились об стіни будинку, а підлога тряслася. Я не спала та слухала, як вона крутиться, ходить, зітхає і пошепки свариться сама з собою. Приблизно опівночі я заснула, але десь через годину знову прокинулася і почула, що вона досі не спить.

Тепер це може здатися бездушним, але тоді єдиним моїм відчуттям був триумф. Жодної провини за свій вчинок і жодного співчуття її стражданням – я тоді й гадки не мала, якою мукою може бути безсоння. Те, що загорнутий у ганчірочку маленький жмуток апельсинової шкірки міг викликати таку реакцію, здавалося абсолютно неможливим. Що більше вона крутилася й стогнала на подушці, то міцнішим мав ставати запах від тепла її спітнілої потилиці. А що міцніший запах, то більша тривога. Вона думала, що незабаром неодмінно прийде мігрень. Інколи очікування болю

може бути більш нестерпне й пекельне, ніж сам біль. Тривога, що постійно ховалася в зморшках її лоба, гризла їй голову, вбиваючи сон. Її ніс

Конец ознакомительного фрагмента.

Текст предоставлен ООО «ЛитРес».

Прочитайте эту книгу целиком, купив полную легальную версию (https://www.litres.ru/pages/biblio_book/?art=50372307&lfrom=362673004) на ЛитРес.

Безопасно оплатить книгу можно банковской картой Visa, MasterCard, Maestro, со счета мобильного телефона, с платежного терминала, в салоне МТС или Связной, через PayPal, WebMoney, Яндекс.Деньги, QIWI Кошелек, бонусными картами или другим удобным Вам способом.

notes

1

Крем-брюле – десерт з молока, яєць, борошна із додаванням родзинок і чорносливу. (Тут і далі прим. перекл.)

2

Кунь-аман – бретонський листковий пиріг.

3

Бретонські галети – несолодкі гречані млинці, фаршировані начинкою.

4

Cassis (фр.) – чорна смородина.

5

Framboise (фр.) – малина.

6

Reine-claude (фр.) – слива-ренклод.

7

Клоги – традиційне дерев'яне взуття французьких селян.

8

Террін – страва французької кухні, розрахована на тривале зберігання, різновид паштету.

9

Грета Гарбо – шведсько-американська акторка, популярна в епоху німого кіно й «золотої ери» Голлівуду.

10

Як жінка! (нім.)

11

Gros-plant (фр.) – сорт вина з виноградників долини Луари.

12

Стен Лорел і Олівер Гарді – американські кіноактори, один із найпопулярніших комічних дуетів в історії кіно.

13

Бела Лугоші – американський кіноактор угорського походження, відомий завдяки ролі Дракули в однойменному фільмі 1931 р.

14

Гамфрі Богарт – американський кіноактор, найвідоміша роль – Рік у фільмі «Касабланка» 1942 р.

15

Які гарні полуниці! (нім.)

16

Смачно, еге ж? (нім.)

17

Неймовірно смачно (нім.).

18

Так, смачно (нім.).